

Perspectief

BD-restaurant Lembas • Discussie: preparaten verplicht? • Andrew Lorand over esoterie en exoterie in de BD • Koos van Zomeren over mazzelkippen • Liesbeth Bisterbosch over Maria Thun

2002^{nov.}_{dec.} N° 6

Dynamisch

Nieuws en informatie over biologisch-dynamische landbouw en voeding

Dynamisch Perspectief

2-maandelijks uitgave voor leden van de Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding (BD-Vereniging)
ISSN 1389-7438

Bestuur:

Jan Saal, voorzitter
Gerard Brinks, vice-voorzitter
Jos Kok, penningmeester
Michael Veltman, secretaris
Ton Baars
Maria van Boxtel
Peter Nieuwenhuysse
Stijn van Wely

Lidmaatschap van de BD-Vereniging:

Lidmaatschap € 25,-/jaar, uitgebreid lidmaatschap € 50,-/jaar, donateur (geen ledentijdschrift) € 20,-/jaar. Voor leden woonachtig in het buitenland gelden andere tarieven: € 32,- (binnen Europa), € 34,- (buiten Europa).

Lidmaatschappen / donateurschappen lopen per kalenderjaar (januari t/m december). Een lidmaatschap / donateurschap wordt stilzwijgend verlengd, tenzij u vóór 1 december van het lopende jaar heeft opgezegd.

BD-Vereniging en advertentie-acquisitie:

Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding
Diederichsstraat 25
Postbus 236, 3970 AE Driebergen
e-mail: info@demeter-bd.nl
internet: www.demeter-bd.nl
tel: 0343-531740, fax: 0343-516943
(Giro)rekeningnummer: Postbank (algemeen) 313786,
Triodosbank 21.21.88.771, Postbank (contributies) 147485

Redactie:

Maaïke Boschloo, Bruno van der Dussen, Jola Meijer

Sluitingsdatum kopij:

Aanlevering kopij voor het januari-februarinnummer: tot 27 november 2002
Bij voorkeur van tevoren telefonisch overleg, tel. 075-6873159;
Kopij op diskette (minimaal WP5.1 of Word 97) of via e-mail: Bruno.vander.Dussen@12move.nl

Vormgeving:

Fingerprint Driebergen, Gerda Peters
Pre-press en druk: Drukkerij Kerckebosch Zeist
Gedrukt op Reviva, 50% recycled, chloorvrij

De BD-Vereniging is houdster van het merk DEMETER

Copyright

Tegen overname van artikelen bestaat in principe geen bezwaar, mits hier van tevoren toestemming voor is verleend en dit duidelijk wordt vermeld.

Vereniging voor
Biologisch-Dynamische
Landbouw en Voeding

Vooraf

Andrew Lorand, grondlegger van de Pergola-bedrijven, gaat uitvoerig in op de vraag wat biologisch-dynamisch eigenlijk betekent en op de grondbeginselen van een spirituele landbouw. Welke andere opgaven en verantwoordelijkheden – naast onder andere het intensief gebruik van de preparaten – staan ons te wachten met ons werk, zo vraagt hij zich af. Vragen die weer een andere denkwijze laten zien op de huidige actualiteit rond het verplicht stellen van de preparaten.

In “...en dan zijn er de preparaten”, wordt u op de hoogte gebracht over de stand van zaken ten aanzien van de standpunten en de procedure omtrent (de norm voor het invoeren van) de preparaten.

Maar er is meer tussen hemel en aarde dan de preparaten. Juist de wisselwerking tussen beide – de kosmische invloed – is in de bd-landbouw een belangrijk facet. Liesbeth Bisterbosch, bekend van de Sterren- en planetenkalender, geeft haar visie over kosmische invloeden op planten, de stand van de maan, et cetera. We beginnen dit nummer met een interview met scheidend kok Leo Verdel van Lembas.

Dynamisch Perspectief verschijnt (ook deze keer) aan de late kant. Onze excuses hiervoor. De redactie is echter van oordeel dat informatie over de preparaten vanuit het bestuur en de Demeter Voorwaarden Commissie in dit nummer opgenomen moesten worden.

INHOUD

Dynamisch Portret	4
...en dan zijn er de preparaten	8
Uitnodiging Herfstconferentie	15
Andrew Lorand	16
Koos van Zomeren	20
Dynamische moestuin	22
Kosmos, plant en mens	24
De Planeten	27
Van het land...	28
Perspectief	29
Agenda	34

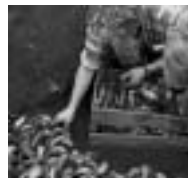
BD-kok Leo Verdel
verlaat Restaurant Lembas na 22 jaar

'Ik voel me nu één van de vele'

BD-preparaten verplicht?

door internationale regels

Inhaken of afhaken

Mazzelkippen
Koos van Zomeren over BD-kippen

'Net of je duizend poezen hoort snorren van tevredenheid'

Geen blik in de keuken van Lembas, maar alles vers...

Jola Meijer

Veel lezers van Dynamisch Perspectief zullen ooit wel eens bij Lembas gegeten hebben. Trouwe gasten van het restaurant in Driebergen kennen de kwaliteit van de gerechten die hier worden geserveerd. De sfeer die keuken, bediening en ruimte de gasten bieden is oorspronkelijk. Meer dan 22 jaar heeft eigenaar en kok Leo Verdell zich met hart en ziel ingezet om de biologisch-dynamische en biologische producten goed en mooi op tafel te zetten. Leo en de andere medewerkers maakten Lembas tot pionier van de BD in horeca en voeding. Belangrijke drijfveer van het restaurant is het sociale werkveld, met aandacht voor mensen en samenwerking. Het huidige concept 'Lembas' zal, met het vertrek van Leo op tweede kerstdag 2002, verdwijnen. Een periode wordt afgesloten "maar het is ook tijd voor iets nieuws" zegt Leo in dit interview.

Ontstaan

Het initiatief Lembas is begin jaren 1980, als stichting 'Artasjok', vanuit Arta (Antroposofisch centrum voor verslavingszorg) ontstaan. Het was destijds niet makkelijk voor ex-drugsverslaafden om aan het werk te komen. Daarom werden een aantal kleine bedrijfjes opgericht: kaarsentrekkerij Dipam, houtwerkplaats De Ark, een keramiekwerkplaats en ook restaurant Lembas.

Deze cluster van bedrijven die onderling sterk bij elkaar betrokken waren hadden gemeenschappelijk één vernieuwende gedachte: creëer je eigen werkplek, laat werkgelegenheid niet van de maatschappij afhangen. In die tijd was er ook behoefte aan kleinschalige bedrijven, met grote sociale betrokkenheid en met aandacht voor mens en milieu. Al vrij gauw na oprichting trok het restaurant de aandacht en vormde zich een kring van vaste gasten die de kwaliteit van de vegetarische maaltijden konden waarderen.

Leo kwam er voorjaar 1981 bij. Hij was een geschoold kok, die ook net de opleiding aan de bd-land- en tuinbouwschool Warmonderhof had afgesloten.

Motivatie

Leo: "Mijn motivatie voor bd heb ik vanuit de impuls van Warmonderhof meegekregen. Die plek maakte mij heel erg bewust van de aarde waarop we leven; je omgeving, je medemens en de dieren waarvoor je moet zorgen. Al deze elementen zijn belangrijk geweest en daarmee verbonden de geweldige stimulans van de antroposofie, die een drijvende kracht was in die tijd op Warmonderhof. Voor mij was het daarom logisch in een keuken biologisch-dynamische producten te verwerken. Alleen liet de handel toen nog te wensen over. De kwaliteit was erg wisselend en het was moeilijk om aan horecabehoeften te voldoen. Want ook toen al waren er zo'n zestig gasten op een avond en bijvoorbeeld emmers kwark en hele kazen daar kwam je niet makkelijk aan. Naast BD kwamen ook biologische producten op tafel, die in die tijd een grotere vlucht namen en breder verkrijgbaar waren."

Stichting

Leo: "Tot 1983 hebben we met de medewerkers die er waren veel geëxperimenteerd. Lembas was een stichting met vrijwilligerstatus. Studenten van De Horst, de Vrije Hogeschool, de IVA en bewoners van Arta en Nieuw Rijsenburg werkten mee. Er hing een leuke sfeer maar er werd niet heel erg efficiënt gewerkt. Commercieel zijn mocht nog niet in die tijd, dat was fout.

De verantwoordelijkheid voor keuken en bediening hadden Alexander van Gerwen en ik op ons genomen. Het was toen vrij eenvoudig want de gast kon kiezen uit een dagschotel, een ovenschotel of uiensoep. We schepten in de keuken een bord vol en brachten dat zelf naar een tafeltje.

De coördinatie van alle vrijwillers en de administratie deden andere vrijwilligers en Artamedewerkers zagen er op toe dat wij geen al te gekke dingen deden.

Er werd 1¹/₄ salaris uitbetaald aan drie van de ca. tien mensen die er toen rond liepen want dat bracht de zaak op. Financieel ging het niet goed. We moesten er zakelijker, commerciëler en reëler in gaan staan”.

1983-84

Leo: “In 1983-84 werd het moeilijker om de idee van – we rommelen maar wat aan – vast te houden. Er volgde een periode van veel gesprekken met alle betrokkenen waarbij gekeken werd vanuit o.a. de sociale driegeliding. Ook werd vanuit de vraagstelling ‘wie heeft het hardste geld nodig’, een systeem van inkomen naar behoefte uitgetest. Uiteindelijk waren het allemaal experimenten.

In 1984 werd besloten de zaak te verzelfstandigen want daarmee zou tevens de persoonlijke betrokkenheid vergroot worden. Omdat Alexander en ik er als natuurlijke autoriteit in zaten, lag het voor de hand dat wij dat zouden doen. Wij waren het meest aanwezig en stonden er het minst vrijblijvend in. Zo werd het onze zaak en het eerste jaar was direct zwaar verliesgevend, maar ook reuze spannend want we konden onze uitkeringen bij de sociale dienst opzeggen. Nooit gedacht aan starter-subsidies, maar gewoon hard aan de slag gegaan en het lukte. We konden ons eigen salaris en dat van steeds meer medewerkers er uithalen. Daarbij werd ook de professionaliteit van het restaurant meteen zichtbaar. Er werd een werkverdeling gemaakt en er werden andere eisen gesteld zoals niet meer bedienen in spijkerbroek met scheuren, geen zwarte nagels, enz.”

Grote investeringen

Leo: “In 1987 kwam de noodzaak om te investeren. De Keuringsdienst van Waren had regelmatig kritiek, de werkomstandigheden lieten te wensen over. Tot dan toe kwamen de koelkasten ook allemaal van de kringloop, er was geen afzuiginstallatie, enz. Dit proces van verbouwen en uitbreiding is behoorlijk uitgegroeid. Het begon met de wens voor een afzuigkap, maar de plannen werden steeds groter; de keuken op een andere plek en de tweede helft van het pand erbij. Zo ontstond een totale verbouwing

die in 1989 werd voltooid. Opnieuw nam de professionalisering toe. Het ideaal is daarin overeind gebleven; BD en biologisch. Ook de tafels en thonetstoelen zijn gebleven. Voor die stoelen is nu opeens weer grote belangstelling!”

Sociale kant

Bhalve restaurant had het ‘initiatief Lembas’ ook een sterke sociale kant, met een nazorgproject. Tot op de dag van vandaag worden stageplekken aangeboden aan mensen van Arta. Na het doorlopen van het programma op Arta kunnen zij bij Lembas een aantal dingen onderzoeken. Bijvoorbeeld: kan ik nog mee in het arbeidsproces, ben ik in staat mij aan te passen, op tijd te komen, aan taken te houden, de structuur van een bedrijf te respecteren. Het gaat daarbij niet zozeer om de horeca, maar primair als opstap naar het ‘normale’ leven. “Dit is een van de dingen waar ik zelf veel baat bij heb gehad om erbij te doen”, zegt Leo. “Het is zwaar of kan zwaar zijn maar het is ook goed om je steeds uiteen te zetten met vaak jonge mensen die uit een probleemsituatie gekropen zijn. Als ik die mensen zie knokken voor hun bestaan geeft mij dat zelf ook kracht. Binnen het bedrijf is een sfeer gecreëerd waarin altijd met elkaar rekening wordt gehouden.

Alexander van Gerwen en Leo Verdel in de keuken van vòòr 1987.

Vaak zeggen mensen uit de gangbare horeca, dat Lembas een soft bedrijf is. In de gangbare horeca wordt veel gescholden. Het horecawerk is laagdrempelig en bepaald niet sociaal; je werkt in weekenden, met feestdagen en altijd 's avonds. Het gevolg is dat er een bepaald type volk op af komt die dit werk leuk vindt. Het feit dat wij elke avond om 10 uur of half 11 klaar kunnen zijn, biedt ons een betere grip op dit horecaprobleem dan bij bedrijven waar tot 1 of 2 uur 's nachts gewerkt moet worden.

Er is hier een hechte samenwerking in het medewerkersteam, maar met de professionalisering is ook een hiërarchie ontstaan. De bediening en de keuken hebben een duidelijke leiding gekregen. Daarmee is echter ook afstand gecreëerd en is onderling meer 'vliegen afvangen' gekomen. Er is een jongere en een oudere garde hier. Het 'nazitten' zoals vroeger karakteristiek was voor de sfeer van samenwerking, is er niet meer bij. Jongeren zoeken iets anders op.

Waarom zij hier toch graag werken komt omdat er naast het verdienen van geld ook een leuke en alternatieve samenwerkingsfeer is".

Werk en vakmanschap

Leo: "Bij Lembas ligt het accent op groenten. Dat waarderen mensen hier ook zo en daar komen velen voor. Het allereerste concept van een dagschotel met groenten en granen is niet veranderd. Tot 1993 werd uitsluitend vegetarisch gekookt. Vegetarisch is nog steeds de hoofdzaak want wat we aan vlees en vis erbij doen is om het restaurant laagdrempelig te maken en kan tegenwoordig omdat de producten er zijn. In het begin was dit moeilijk te verkopen aan de gasten, want die maakten zich zorgen of wij dat wel gescheiden konden houden. Dit houden wij ook ge-

Restaurant Lembas aan de Hoofdstraat in Driebergen.

scheiden, voor vlees en vis hebben wij speciale pannen en werkplekken. In tegenstelling tot vroeger, toen de pannen op het vuur stonden waaruit we opschepten, wordt nu alles zoveel mogelijk à la minute en vers bereid.

Daarnaast doen we ook catering. Dat bijt elkaar wel want catering brengt veel onrust in de keuken. Op één moment moet zo'n hoeveelheid eruit, warm, ingepakt en dat terwijl we helemaal zijn ingesteld op werken per tafeltje. Aan de andere kant is het een goede bron van inkomsten".

Een zevenjaars ritme

Leo: "Er zijn perioden geweest dat het slecht ging met Lembas en overwogen werd de zaak op te heffen voordat het tot een faillissement zou komen. Zeven jaar na de verbouwing, in 1996, was zo'n moment. Enerzijds was dit een moeilijke periode in de ontwikkeling van Lembas, er was duidelijk behoefte aan iets nieuws. Anderzijds was ik zelf gedemotiveerd en was mijn sociale leven chaotisch. Alexander was er in 1992 uitgegaan. Daarmee was mijn compagnon verdwenen en heb ik onvolgende opgepakt dat toen ook de zaak om iets nieuws vroeg. Er werden bovendien kosten gemaakt die niet gecontroleerd werden. Het liep uit de hand...

Toen ging wonderwel het volgende jaar hartstikke goed. Onverwachts kwam er een vraag of ik wilde meewerken aan een aantal tv-programma's. De hele spin-off daarvan werkte heel goed. Ik moest ontzettend veel recepten bedenken en kwam met allerlei mensen in aanraking waardoor mijn motivatie ook weer te voorschijn kwam.

Er kwamen nieuwe medewerkers bij en Karin Jansen kwam als partner in de zaak.

Nu, zeven jaar later, moet hier weer iets nieuws gebeuren, maar dat laat ik aan iemand anders over. Die mag de zaak restylen, vertaald naar deze tijd en de vraag van nu.

Op een gegeven moment ben je helemaal vast gegroeid met het geheel. De gasten verwachten iets bepaalds van je. Als je het anders doet worden ze boos. Ik kan niet zomaar de tafels scheef zetten, bij wijze van spreken.

Nu na 22 jaar heb ik de vraag: waarom wil ik dat biologische, ik doe het gewoon, maar kom ik er met mijn gevoel nog wel bij? Dat is ook een van de redenen waarom ik er nu mee stop. Ik heb er behoefte aan mijzelf opnieuw op te laden zodat je weer voelt waarom je het doet. Dat is toch een basic vraag: 'waarom doe ik dit eigenlijk?' Ik kan wel rationeel zeggen 't is goed voor de aarde, voor de mensen, het milieu maar in wezen is dat gevoel dat ik op Warmonderhof had in de loop van de jaren opgedroogd.

Aan de andere kant vind ik het commercieel nog wel steeds een uitdaging. Ik vind het een spannend beroep, leuk om te doen, ook het mooi maken van het eten en om mensen tevreden te stellen".

Restaurant Lembas

Hoofdstraat 153
3971 KJ Driebergen.
Tel. 0343-518637

Bedrijfstype: Vof van Leo Verdel en Karin Jansen
Personeel: gemiddeld 6 medewerkers
Bezetting: 20 tafels, 70 stoelen, verdeeld over twee ruimtes. Tuinerras met 45 zitplaatsen. Door het jaar heen gemiddeld 55 gasten per avond.
Prijzen van de hoofdgerechten: varieert tussen € 15 en € 20,50

Ook BD in de toekomst?

Leo: "Omdat er nu zoveel goede biologische spullen verkrijgbaar zijn ben je in wezen een gewoon restaurant aan het worden, met als enig verschil dat de inkoop biologisch is. Enerzijds is dat jammer, maar het hoort anderzijds ook bij deze tijd.

Het biologische is erg algemeen geworden. Het is overal verkrijgbaar en elk restaurant wil zich vandaag de dag wel met een groen randje sieren. Elk initiatief heeft wel iets met milieu. In de vervlakking die is opgetreden, voel ik me één van de vele en dat ervaar ik als benauwend. Ik heb behoefte aan een nieuwe uitdaging.

Tot en met tweede kerstdag heerst hier nog de oude sfeer. Dan gaat Lembas dicht voor verbouwing en heropening.

De unieke samenwerkings sfeer zal wel iets gaan veranderen want het bedrijfsplan van de toekomst is een concept dat bewaakt en gepatenteerd is in een BV. Dit zal een nieuwe aanpak worden die ook aan het personeel andere eisen zal stellen. Gelukkig is wel het werken met biologische en biologisch-dynamische producten in dit concept opgenomen.

Ik kan dan eindelijk zelf ook eens hier als klant komen eten!

Wat mijzelf betreft? Alles ligt nog open. Zowel biologisch, als BD en verzorging zitten in mijn bloed. Ik ben ambachtelijk ingesteld en graag zelfstandig ondernemer. Ik vind het heerlijk om met mensen samen aan het werk te zijn en al doende een hele hoop te ontdekken.

Je vraagt mij naar een hele leuke tijd hier? Dat was de periode dat we een bandje in de kelder hadden. Dit was de voorraadkelder, maar na de verbouwing werd die overbodig. Toen zijn we in die kelder met een band aan de slag gegaan: gitaren, toetsen en drum. Soms was de laatste gast nog niet verdwenen of je hoorde boven de eerst gitaarklanken al. Na sluitingstijd gingen meteen de lichten uit en met z'n allen doken we de kelder in om muziek te maken. Dat was rock en rolltijd" ■

... en dan zijn er de preparaten

“Järna zien en dan dan zijn er de preparaten”. Dat schreef Jos Pelgröm in het vorige nummer naar aanleiding van de vergadering van Demeter Internationaal in Järna (Zweden). Demeter Internationaal stelde het gebruik van de (spuit- en compost)preparaten per 1-1-2003 verplicht. Nadien vergaderden het bestuur van de BD-Vereniging en ook de Demeter Voorwaarden Commissie (DVC) hierover.

*Onderstaand wordt u nader geïnformeerd over de stand van zaken ten aanzien van de standpunten en de procedure omtrent de norm voor (het invoeren van) de preparaten. In **Preparaten verplicht?!** wordt een samenvatting van de reacties gegeven en een voorstel over de verdere gang van zaken voor wat betreft de komende besluitvorming hierover. Op 14 december zullen het bestuur en de DVC op Warmonderhof (Dronten) een dag organiseren om met de licentiehouders in gesprek te gaan over het Handboek-Demeter, met daarin alle nieuwe Demeter-normen. Leden die geen licentiehouders zijn kunnen deze bijeenkomst ook bijwonen. Zij dienen dan contact op te nemen met Jos Pelgröm van het BD-Bureau.*

*In zowel de reactie van het bestuur (**Een minimumnorm voor bd-preparatengebruik ...**) als die van de Demeter Voorwaarden Commissie (**Preparatengebruik in Nederland**) worden de standpunten over het invoeren en verplicht stellen van de preparaten nader toegelicht.*

*Ook Jan Saal (**Achtergrond van de bd-preparaten**) en Jan Diek van Mansvelt (**Preparaten: technische ingreep of onstoffelijke handeling?**) geven ieder hun zienswijze over (het invoeren en het gebruik van) de preparaten.*

Preparaten verplicht?!

Jos Pelgröm

In Dynamisch Perspectief 2002-5 was mijn Järnaverslag te lezen. Ook de discussienotitie voor de bestuursvergadering was afgedrukt. Zie hier de samenvatting van de 33 reacties.

DI = Demeter-Internationaal
* = veelvuldig gemeld

Waarom niet verplichten ?

- Ik heb geen gevoel (meer) bij preparaten-gebruik.
- * Andere bd-facetten eerst op orde brengen.
- Verplichting zal vernieuwing in bd blokkeren.
- Norm is niet controleerbaar, begin er dus niet aan.
- * Preparaten maken met bepaalde organen is illegaal.

PREPARATEN VERPLICHT ?

- Preparatengebruik is één van de manieren om gewasgroei te ondersteunen, andere tellen ook, laat de boer eigen keuze maken.
- Verplichting ondermijnt kwaliteit van ingezette middel (preparaat is geen recept), toewijding in vrijheid ondersteunt de kwaliteit.
- Preparatennorm riekt naar kerkelijke wetgeving, benauwend i.p.v. bevrijdend, schijnheiligheid in de hand werkend.

Waarom wel:

- * Je bent lid van DI, dus leg je neer bij het DI-besluit.
- * Je geeft helderheid aan consument.
- Zo'n minimumnorm brengt de boeren ook positief in bd-beweging. Minimumnorm geeft helderheid en rust bij bd-boeren. Het verenigt ze sterker.
- * Preparatengebruik hoort principieel bij bd-landbouw en dus ook bij Demeter (zie de Landbouwcursus).
- Preparaten ondersteunen de vitaliteit van de levenskrachten, ze bevorderen de voedingskwaliteit.
- BD is een ontwikkelingsweg die in vrijheid kan worden bewandeld. Demeter is geen ontwikkelingsweg, het is een handelskeurmerk dat helderheid behoeft.
- Vrijblijvendheid is heel wat anders dan vrijheid (bij vrijheid is het ego dienend aan het hogere ik) Boeren kiezen in vrijheid voor Demeter.
- Wij zijn het 100% biologisch en 100% dynamisch eens met een minimumnorm. Preparaten vormen een mooie schakel tussen de stoffelijke en spirituele kant van bd-landbouw.
- Met preparaten onderscheidt Demeter zich goed in de markt t.o.v. EKO.
- Demeter is in Nederland vervaagd tot EKO + spiritualiteit in vele vormen. Nu krijgen we door DI de spiegel voorgehouden: Demeter is geen EKO+.
- Pas op dat Nederland geen besmetverklaring krijgt. Besef wat de handelsbelangen zijn.

- Preparaten werken ook wel zonder speciale aandacht (zoals zaaien en maaien). Ze werken zelfstandig.

Adviezen en opmerkingen:

- * Ga de strijd met DI maar aan, kom met betere argumenten.
- Blijf DI prikkelen.
- Maak je hard voor sterkere verbinding van boeren aan dynamische deel van BD.
- * Ontwikkel meer Demeter-profielen, laat de boer doen waar hij enthousiast over is, toon dit de consument, geef de consument zo mogelijk ruimte om te kiezen (d.m.v. profieletiketten).
- Zorg als BD-Vereniging voor veel actievere rol in DI.
- * Demeter is een afgesproken vorm van BD. BD zonder Demeter blijft voortgaan in vrijheid en openheid. Geef die ruimte ook in BD-vereniging.
- * Koppel een sterk begeleidingsprogramma + onderzoek aan het invoeren van deze norm.
- Nederland heeft te weinig geïnvesteerd in onderzoek en ontwikkeling van BD.
- Verplichting akkoord, maar geef wel individuele ontheffingen op basis van goede argumentatie (volgens bepaalde criteria).
- Gemengd bedrijf is voor de bd ontwikkeling belangrijker dan de preparaten, schroef alle normen dan maar op, ook al wordt bd dan nog sterker sektarisch.
- Plezierig dat er zo ruim en open over preparatengebruik wordt gesproken.
- Wat weegt zwaarder: behoud van Demeter-merk of behoud van vrijheid (suggetie voor merknaam BD-Nederland: Proserpina of Persephoné, de uit de onderwereld bevrijde dochter van Demeter).
- Wees niet bang voor een banvloek, de handel gaat z'n eigen weg.
- BD is antroposofie in zijn hele breedte, bouw dat uit i.p.v. de speurtocht in het brede spirituele aanbod van dit moment.
- Ontwikkel een controle op de kwaliteit

van preparaten (ook de nieuwe). Verkoop geen gebakken lucht.

- Roep de leden bijeen voor zo'n beslissing.
- Niet de BD "krimpt in" als bedrijven eruit stappen vanwege deze norm, ze toont zich pas echt.
- Toon de resultaten van wetenschappelijk onderzoek (zoals 20 jaar FIBL.*) Preparaten werken !
- Zorg voor voldoende ruimte voor experimenten en ontwikkeling van visie op BD.
- Demeter is van kwaliteitsmerk handelsmerk geworden.
- Demeter levert financieel te weinig op voor de boeren.

Met deze informatie gingen het bestuur van de BD-Vereniging en de Demeter Voorwaarden Commissie aan de slag. Hun beider opstellingen kunt u verderop lezen.

Hoe gaan we als BD-Vereniging verder met dit vraagstuk?

- 1 De Demeter Voorwaarden Commissie presenteert haar normvoorstel aan het bestuur. Het bestuur neemt 5 november een definitief besluit of ze akkoord gaat met het DVC-normvoorstel.
- 2 Op 14 december zullen het bestuur en de DVC op Warmonderhof (Dronten) een dag organiseren om met de licentiehouders in gesprek te gaan over het Handboek-Demeter, met daarin alle nieuwe Demeter-normen. Leden die geen licentiehouders zijn kunnen deze bijeenkomst ook bijwonen. Neemt u dan contact met Jos Pelgröm van het BD-Bureau.
- 3 In december zal de DVC de uiteindelijke Demeter-norm formuleren.

En u, u als lezer en lid van de BD-Vereniging? U klimt in de pen, u vist internet, u pakt de telefoon of u vult de fax. Maar horen zullen we ! ■

*) Het wetenschappelijke blad Science publiceerde in mei j.l. onderzoek van het Forschungsinstitut für Biologisch Landbau in Zwitserland over biologisch en biologisch-dynamische landbouw. Aan een vertaling van dit onderzoek wordt gewerkt (de redactie).

Reactie van het bestuur

Een minimumnorm voor bd-preparatengebruik in de Demeter-norm

Ter info vooraf:

– Demeter is het kwaliteitsmerk voor producten van gecertificeerde bd-bedrijven (+ verwerkende bedrijven).

Demeter staat voor een afspraak tussen producenten en consumenten.

– Demeter is internationaal op dezelfde normen gebaseerd volgens formele (juni 1999) afspraken in Demeter-Internationaal verband. Nederland is een van de leden van DI.

Samenvattend: Demeter is het resultaat van afstemming over wat gecertificeerd-bd is.

– DI heeft als norm opgenomen: minimaal 1 x 500 en 1 x 501 per teelt én 1 x gebruik van compostpreparaten voor alle compost. Nederland heeft het preparatengebruik nooit in de normen willen opnemen. De BD-Vereniging koos altijd voor stimulering en ondersteuning van het preparatengebruik, zonder verplichting !

In de ALV van DI in juni 2002 is het wijzigingsvoorstel van Nederland, met als doel om de Nederlandse lijn over te nemen, door de overige leden unaniem afgewezen (na uitgebreide en zorgvuldige bespreking).

Waarom een minimumnorm, ook in Nederland.

Het bestuur van de BD-Vereniging, in vergadering bijeen op 2 september 2002, komt tot het besluit zich neer te leggen bij de uitspraak van Demeter Internationaal (DI). Daartoe gelden de volgende motieven.

1. De bd-preparaten zijn wezenlijk voor de bd-landbouw, evenals het gemengde bedrijf, gezonde bemesting, 100% biolo-

gisch, diervriendelijke huisvesting, natuurontwikkeling en persoonlijke ontwikkeling van de boer. Als zodanig wordt ook het gebruik van de preparaten toegejuicht.

2. Deelname van Nederland aan DI wordt door het bestuur van groot belang geacht:
 - a. Om gezamenlijk de bd-landbouw verder te ontwikkelen (die krachtenbundeling is hard nodig om verdieping en vernieuwing effectief te laten zijn).
 - b. Demeter uit Nederland mag niet minder geliefd zijn dan Demeter uit andere landen. De BD-Vereniging draagt de verantwoordelijkheid om dat te waarborgen.
3. Demeter is gebaat bij een helder profiel (waar een duidelijke keuze voor preparaten zeker in past). Alleen een helder profiel heeft perspectief in de natuurvoedingsmarkt.

Blijft staan dat het bestuur de wijze waarop het preparatengebruik in de nieuwe normen wordt "afgesproken" met de licentiehouders niet de meest geschikte voor Nederland vindt. Liever zou het bestuur via de weg van de stimulering en ondersteuning de boeren tot enthousiaste preparatengebruikers hebben gemaakt.

Daarom zullen naast het instellen van de minimumnorm nog meer energie en middelen worden vrijgemaakt om die enthousiasmerende weg uit te bouwen.

Driebergen, 3 september 2002
bestuur BD-Vereniging

Verplichting preparaatgebruik, voorstel tot normwijziging

Inleiding

Over het thema preparatengebruik is in de afgelopen maanden veel van gedachten gewisseld. Demeter Internationaal heeft het gebruik van de biologisch-dynamische preparaten in de norm opgenomen. Nederland heeft een motie ingediend om het gebruik niet op te nemen als norm, maar als een richtlijn. Deze motie is op de jaarvergadering van Demeter Internationaal met algemene stemmen afgewezen.

In de vergadering van de Demeter Voorwaarden Commissie op 8 oktober is, rekening houdend met de ingekomen brieven, het normvoorstel van de Demeter Voorwaarden Commissie over de door Demeter Internationaal opgestelde verplichting tot preparaatgebruik geformuleerd.

Positie Demeter Voorwaarden Commissie

De Demeter Voorwaarden Commissie heeft de opdracht van de BD-Vereniging gekregen om binnen de kaders van de Standards van Demeter Internationaal, voorwaarden te formuleren waaraan bd-bedrijven moeten voldoen om in aanmerking te komen voor het Demeter-certificaat. Bij het formuleren van voorwaarden speelt enerzijds de wens van de consument (wat verwacht de aankoper van het Demeter-product), anderzijds de praktische haalbaarheid een rol. Nederlandse Demeter-producten worden deels via Nederlandse natuurvoedingskanalen en ook aan het buitenland verkocht. Afnemers verwachten dat Nederlandse Demeter-producten voldoen aan de voorwaarden, inclusief het gebruik van preparaten.

BD-preparaten, intenties en normen

De voordrachten die Rudolf Steiner begin vori-

ge eeuw heeft gehouden voor geïnteresseerde boeren waren ingegeven door de zorg over de ontwikkeling van de landbouw. Afnemende vitaliteit van de gewassen en dalende kwaliteit van landbouwproducten werden voorzien. Steiner beschrijft het landbouwbedrijf als organisme en geeft aanwijzingen hoe de gezondheid en vitaliteit van dit organisme ondersteund kunnen worden, waarbij ook de preparaten onder de aandacht komen.

De ontwikkeling van de bd-landbouw is heel lang gedragen door de praktijk (boeren en tuinders). De intenties waren belangrijker dan het naleven van alle normen. Nu Demeter-producten een plaats in de anonieme markt hebben ingenomen en consumenten veelal een meerprijs betalen t.o.v. EKO-producten, wordt er een appél gedaan op de producent van De-

meter-producten. Waar staat Demeter voor en kan ik ervan uitgaan dat de producten conform de Demeter-voorwaarden zijn voortgebracht? De vraag naar garanties leidt al snel tot normen en normen behoren toetsbaar en meetbaar te zijn. Indien de boer zelf niet aan de consument kan overdragen hoe hij zijn werk doet, ontstaat er behoefte aan een keurmerk als garantie.

Normvoorstel

De Demeter Voorwaarden Commissie is van mening dat de formulering van voorwaarden op normniveau door Demeter Internationaal te ver is doorgeschoten. Dit staat de ontwikkeling van bd-landbouw in de weg. De Demeter Voorwaarden Commissie vindt dat bij het bereiden en toepassen van preparaten ter ondersteuning van het bedrijfsorganisme meer

ruimte moet komen voor persoonlijke invulling en vernieuwing. Het bereiden en het gebruik van preparaten gebeurt in principe vanuit het inzicht dat de boer heeft in zijn bedrijfssituatie. Het verwerven van inzicht vormt de drijfveer voor de inzet voor handelingen en van middelen die de vitaliteit van het bedrijfs-organisme vergroten. Verplicht receptmatige toepassing vormt eerder een rem dan een stimulant voor de bd-boer om invulling te geven aan het dynamische aspect van het bedrijf.

De Demeter Voorwaarden Commissie is van mening dat Nederland de aansluiting met Demeter Internationaal niet mag verliezen en streeft daarom naar overeenstemming bij het formuleren en toepassen van Demeter-voorwaarden. Over de visie vanuit Nederland en de ontwikkelingen binnen BD-Nederland zal daarom intensief contact worden onderhouden met Demeter Internationaal.

Het voorstel van de Demeter Voorwaarden Commissie is de norm als volgt in te vullen:

Nederlandse interpretatie / aanvullen de norm:

- De onttrekking van levenskrachten dient in balans te worden gebracht door minimaal éénmaal per jaar alle percelen te behandelen met de spuitpreparaten (kiezel- en koemestpreparaat) en door alle organische mest te behandelen met de bd-compost-

preparaten. (= D.I.- standard)
Omschakelende bedrijven (nog niet Demeter), zijn hiertoe verplicht.
Reeds gecertificeerde bedrijven hebben in 2003 echter de mogelijkheid op een alternatieve wijze de levenskrachten op het bedrijf in balans te houden. Voorwaarde daarbij is dat vóór 1 april schriftelijk en gemotiveerd wordt aangegeven welke concrete maatregelen men gaat nemen en hoe men de resultaten daarvan wil aantonen.

Hierbij tekent de commissie aan dat de verplichting voor de nieuw omschakelende bedrijven om preparaten te gebruiken een actieve begeleiding van deze bedrijven vraagt. De motivaties om op een andere manier invulling te geven aan de norm zullen worden geïnventariseerd. De eisen waaraan voldaan moet worden, zullen aan de hand van die inventarisatie verder worden ingevuld.
In de communicatie met Demeter Internationaal zal de inventarisatie worden gebruikt om te laten zien wat de vorderingen van Nederland zijn. In de gesprekken zal tevens het belang worden benadrukt van inzicht in de werkelijke situatie rond het gebruik van de preparaten in de verschillende landen.
In overleg met Demeter Internationaal zullen voor 2004 nadere afspraken worden gemaakt.■

Driebergen, 17 oktober 2002.
Demeter Voorwaarden Commissie

Achtergrond van de bd-preparaten

Jan J.C.Saal

De huidige discussie over het gebruik van preparaten staat eigenlijk niet op zichzelf. Door deze discussie heen staat de werkzaamheid van de bd-methode ter discussie. Daar weer achter zit dan de vraag of de gezichtspunten en aanwijzingen van Rudolf Steiner eigenlijk wel juist zijn. Jan Saal gaat wat dieper in op de voorstellen waarmee wij de bd-methode tegemoet treden.

Hoe ziet dat conflict er dan uit?

In beginsel stelt een materialistisch denkende mens zich voor dat al het leven is ontstaan uit een eerste levende cel, die toevallig is ontstaan. Wetenschappers zoeken nog steeds naar de omstandigheden waaronder een dergelijke toevalligheid zich kan voordoen. Daarbij wordt dan verwacht dat wanneer de omstandigheden van een eerder stadium van onze planeet aarde opnieuw worden gecreëerd, deze toevalligheid vast weer gereproduceerd kan worden. Tot op heden is dat echter niet gelukt.

In beginsel richt de bd-benadering zich naar de inhoud die door Rudolf Steiner is gebracht. Daardoor ontstaat een heel andere voorstelling, namelijk dat het leven het resultaat is van de arbeid van geestelijke wezens en krachten, die vanuit de kosmos op de aarde inwerken. Daardoor is het leven ooit ontstaan en daardoor wordt het steeds weer in stand gehouden.

Deze twee voorstellingen zijn zo radicaal verschillend, dat er in eerste instantie geen compromis denkbaar is, dat deze twee voorstellingen bij elkaar zou kunnen brengen. Hoe kan het nu toch zijn dat het zo slecht bewijsbaar is welke van de twee voorstellingen de juiste is, zodat het conflict niet wordt beslecht, maar blijft voortduren. Naar mijn mening heeft dat met het volgende te maken:

wanneer we vanuit de bd-voorstelling vertrekken, kunnen we inzien dat de krachten en werkingen van de geestelijke wezens weliswaar vanuit de kosmos naar de aarde stromen, maar dat ze op hun weg geleid moeten worden en ook opgevangen moeten worden. Rudolf Steiner heeft het daarbij over de zon, de maan en de andere planeten die deze krachten geleiden en over de aarde, de kiezel en de kalk, die deze krachten opvangen en doorgeven aan het zaad, zodat daar uiteindelijk ook een plant uit kan groeien.

Met andere woorden de materialisten denken dat alle krachten in het zaad zelf verborgen zitten, zodat de uiteindelijke plant een soort opgeblazen, uitgevouwen zaad is, terwijl de bd-benadering zich voorstelt dat een plant een manifestatie is van kosmische krachten, die zich door het zaad heen openbaren.

Er bestaat echter ook nog een biologische benadering of EKO benadering. Van deze benadering is niet eenduidig aan te geven welke voorstelling de aanhangers ervan van het leven hebben. Waarschijnlijk is dat er binnen deze groep drie groepen bestaan. Mensen die de materialistische denkwijze volgen, mensen die de bd-denkwijze volgen en mensen die zich daar niet zo mee bezig houden. Daardoor is het onduidelijk of dat fundamentele conflict in de voorstellingen zich ook of juist niet voordoet met de EKO beweging. De ene keer wel en de andere keer niet.

Fundamenteel is naar mijn mening dat de bd-beweging zich in eerste instantie onderscheidt door een fundamenteel andere voorstelling van het leven. Daarna en daaruit volgen preparatengebruik en andere werkmethoden, die alleen vanuit deze voorstelling te begrijpen zijn en ook goed zijn toe te passen. Mensen die meer voor de materialistische voorstelling voelen of zich niet om hun voorstelling willen bekommeren zijn naar mijn mening binnen de bd-beweging niet echt op hun plek. Mensen die wel vanuit de bd-voorstelling werken en toch vinden dat de preparaten niet werken, wil ik oproepen om met elkaar te zoeken naar de factoren die kennelijk een goede werking van de preparaten in de weg staan. Dus niet de werking op zich betwijfelen, maar zoeken naar wat er aan de hand kan zijn dat die werking niet wordt vastgesteld. Persoonlijk wil ik dan graag verwijzen naar mijn stukje in Dynamisch Perspectief nr. 5 over levende aarde. Naar mijn inzicht kan daar een belangrijke oorzaak worden gevonden. Het verbaast mij dan ook dat ik hierop nog geen reactie van boeren heb ontvangen. ■

In de grond van de zaak bestaat er eigenlijk een conflict tussen de voorstellingen in de materialistische benadering en die in de bd-benadering. Beide kunnen door heel aardige mensen worden gepraktiseerd, maar daardoor wordt dat conflict niet minder. Omdat het een conflict in de voorstellingen betreft, is het belangrijk om aan die voorstellingen te werken, zodat het conflict beter bespreekbaar wordt en tevens de voorstellingen duidelijker worden.

Preparaten: technische ingreep of onstoffelijke handeling?

Jan Diek van Mansvelt

Jan Diek van Mansvelt gaat in bijgaand artikel nader in op de plaats van de preparaten in de Demeterrichtlijnen voor de bd-landbouw. Hij vraagt zich af om wat voor soort maatregelen het eigenlijk betreft.

Mijn inziens is het goed om na te gaan om wat voor soort maatregelen het bij het invoeren van de preparaten eigenlijk betreft.

Enerzijds is er de opvatting dat het om een puur technische ingreep gaat die best aardig te vergelijken is met schoffelen of beregenen, het toevoegen van melasse aan het kuilgras, of bekalking van de bodem bij verzuring. Je kunt het verregaand mechaniseren (het roeren zowel als het spuiten) en je moet het dus gewoon doen want dat hoort er nu eenmaal bij als je voor de BD kiest. En er zijn ook kalenders en andere tips over de optimale toepassingstijd. Dus je hoeft er niet moeilijk over te doen, maar gewoon toepassen, of je er nu wel of niet veel van merkt aan je gewas of je bodem. Dat kan altijd nog komen, als je er meer ervaring in hebt. Jarenlang onderzoek in verschillende landen heeft tenslotte uitgewezen dat het positief uitwerkt op de kwaliteit van de producten.

Anderzijds is er de opvatting dat het hier in hoge mate een onstoffelijke handeling betreft, een ritueel, dat alleen werkt als je het op de juiste manier, dat wil zeggen vanuit de juiste innerlijke houding toepast. Niet dwingend maar vragend bijvoorbeeld, als proefbare geste in de verstandhouding tussen jou en de gewassen op je bedrijf. En dus op het moment dat het gewas het vraagt, en zodat je merkt hoe het gewas gaat stralen als je het hebt toegepast, zoals een kind blij wordt van een knipoog of een aai van de juiste persoon op het juiste moment. Dan is het stoffelijke aspect

van het preparaat niet de 'werkstof' (die was door het verdunnen met water, het roeren en het verspuiten toch al heel sterk verdund), maar veeleer de drager van de boodschap, en gaat het bij het preparatengebruik om het signaal dat je aan het gewas geeft.

In de eerste benadering blijf je ook wat de preparaten betreft in het stof-effect-denken, waarin de gewassen en bodems gedwongen worden zich zo te gedragen als wij hen opleggen. In de omgang met dieren zou je het kunnen vergelijken met onderwerpen, met het africhten door middel van straffen voor wangedrag. In de omgang met mensen kom je dan bij de dictatuur.

In de andere benadering zoek je naar een meer open relatie met je gewassen, naar een levendige wisselwerking daarmee, waarin je zelf als boer, als verantwoordelijke, zo goed je kan luistert naar dat wat je gewassen en bodems nodig hebben om jou - en daarmee je klanten - zo te dienen als ze vanuit hun natuur graag willen. Aandacht voor het wel en wee van de bodems, gewassen en dieren op je bedrijf staat dan voorop. Geschoolde aandacht, waarmee je hun ontwikkeling kunt aanvoelen, kunt meebeleven, is dan het voornaamste landbouwkundige instrument geworden. Daarmee kun je dan leren waarnemen, vragen zou je kunnen zeggen, wat het gewas wanneer nodig heeft. En dan kun je de preparaten inzetten waar en wanneer ze door het gewas gevraagd worden. En dan kun je ook aanvoelen

hoe goed het kiesel of het mestpreparaat je gewas doen, los daarvan of dat onmiddellijk in tonnen per hectare uitwerkt.

Vanuit de eerste benadering is voorschrijven van preparatengebruik in de Demeterrichtlijnen zeker mogelijk. Als je voor BD kiest kies je voor de preparaten, heette dat vroeger en ook nu soms nog. Dan blijft slechts (!?!?!!) het probleem over hoe je dat gebruik dan moet controleren op de bd-bedrijven.

Vanuit de andere benadering is verplicht preparatengebruik contraproductief, tenzij je zou zeggen 'het is uiteraard vanzelfsprekend dat u ze gebruikt maar het valt geheel buiten de controle'. Ik denk dat die laatste versie niet goed naar de consumenten te verdedigen is. Mij lijkt het veel verstandiger en meer in overeenstemming met de geest van de BD en dus met de geest van de antroposofische benadering (dus geesteswetenschappelijk) om het preparatengebruik als essentieel vrijwillige actie te beschouwen, net als mediteren, bidden, aandacht schenken, zorgzaam zijn en creatief werken.

Daarom pleit ik ervoor de geest van de BD niet al teveel in regels te willen vangen, zeker niet waar ze de omgang met die geest als zodanig direct betreffen. Beperk de regels van de wet (Demeterrichtlijnen) tot de goed meet, weeg en telbare eigenschappen van de bedrijfsinrichting en bedrijfsvoering. Dan steunen ze de geest omdat ze die vrij laten. Draai de zaak niet om door de geest van de BD al teveel in de Demeterregels te willen vangen. De letter van de wet moet de geest van de wet dragen en ondersteunen in plaats van haar on-eigenlijk te dwingen waar zij niet gaan kan. ■

BD IS EN BLIJFT PIONIERSWERK

Een dag in het teken van leven en werk van Willy Schilthuis en Klaas de Boer, twee Nederlandse pioniers in de bd-landbouw.

Opgave bij de BD-Vereniging is noodzakelijk i.v.m. lunch en koffie vòòr woensdag 20 november. Tel: 0343-531740, fax: 0343-516943. Kosten: 10,- per persoon (inclusief lunch en koffie/thee) ter plaatse voldoen. Adres en plaats: Thedingsweert 3 bij Tiel, in de zaal van de woonvereniging Thedingsweert (de "oude" Warmonderhof zaal). Route beschrijving auto: vanaf A 15 afslag Tiel West (nr 32), richting Tiel, bij rotonde recht door, afslag Wadenoyen rechts, en meteen weer rechts. Openbaar vervoer: trein naar station Tiel, vanaf station ong. 25 minuten lopen, of regiotaxi (info: 0900-2022385, uur van tevoren aannemen).

Programma:

- 09.30 Ontvangst met koffie of thee
10.00 Opening door de dagvoorzitter Jan Saal
10.15-12.15 Ochtendprogramma met een lezing over:
"De biologische landbouw kent wel 50 pioniers" door Ton Baars, onderzoeker veehouderij Louis Bolk Instituut. Vanaf 1920 zie je dat de biologische landbouw ontwaakt als een reactie op verschillende ontwikkelingen in de maatschappij. Pioniers spraken hun zorg uit over voedselkwaliteit, de vruchtbaarheid van de bodem, maar ook het milieu, het landschap en de sociaal-economische verhoudingen in de landbouw. De bd-landbouw groeit uit tot één van de stromingen binnen het biologische veld.
- In het ochtendprogramma worden de Nederlandse pioniers Klaas de Boer en Willy Schilthuis gememoreerd door bijdragen van mensen uit het veld die hen gekend hebben. Dit zijn onder andere: Theo Outmans, Eelco Schaap, Raimond Maris en Jan Weijnsfeld.
- 12.15-14.30 Lunch en excursie naar de zorgboerderij Thedingsweert
Presentatie van en middagexcursie naar zorgboerderij Thedingsweert door Gerard Brinks
- 14.30-16.30 Middagprogramma met als hoofdlezing:
"Is er nog leven voor de BD na de pioniersfase?" door Eric Goewie, leerstoel Biologische landbouw en Samenleving, Wageningen Universiteit en Research. Eric zal ingaan op de stelling "BD wàs, is en blijft pionierswerk". Welke nieuwe uitdagingen en kansen liggen er? Hoe ga je om met de veranderingen in de maatschappij en hoe moderniseer je je eigen idealen? Het is duidelijk, dat de BD gebukt gaat onder 'de wet van de remmende voorsprong'. De enorme groei van EKO en de ondersteuning door de overheid hebben de BD tot een niche markt gemaakt. Jarenlang was de slogan: Wat goed is voor EKO, is goed voor de BD. Echter hoe zal dit er in de toekomst uitzien?
- In het middagprogramma zijn er tevens bijdragen van verschillende mensen die ingaan hoe zij omgaan met het pionier-zijn in deze veranderende wereld.
- 16.30 Afsluiting en drankje

Willy Schilthuisfonds

Dit voorjaar overleed ons ere-lid Willy Schilthuis (zie Dynamisch Perspectief 2002-2). Willy en de BD-Vereniging zijn decennia lang in één adem genoemd, ze waren ook veelal één. Haar inzet voor de bd-landbouw in Nederland (Warmonderhof, De Vier Jaargetijden, BD-Vereniging, Loverendale) is niet te evenaren. Willy zelf wist niet van ophouden, getuige haar gift als nalatenschap.

Alle reden om haar persoon in herinnering te houden als het gaat om ontwikkeling van de bd-landbouw. Logisch dus om haar broer en zussen te vragen of haar naam verbonden mag worden aan het ontwikkelingsfonds van de BD-Vereniging.

Prachtig dat de familie Schilthuis hierop enthousiast reageerde en bovendien toezegde om het 1e project uit dit fonds te ondersteunen: de heruitgave van "Biologisch-dynamisch tuinieren in de praktijk" geschreven doorWilly Schilthuis.

Hiermee is voor de toekomst duidelijk onder welke naam en noemer schenkingen aan de BD-Vereniging kunnen worden gedaan. Het BD-directfonds gaat op in het Willy Schilthuisfonds, projectaanvragen ter ontwikkeling van bd-landbouw hebben nu een voorbeeldig onderkomen.

De Rondzendbrief nr. 79

Van de natuurwetenschappelijke sectie van het Goetheanum is weer een rondzendbrief (nr. 79)

verschenen.

Korte inhoudsopgave:

- Die Begegnung von Mensch und Tier (Nikolai Fuchs)
- Zur Frage der Bewertung und Anerkennung der biologisch-dynamischen Arbeit (Manfred Klett)
- Nachrichten aus der Arbeit der Landwirtschaftlichen Abteilung
- Zum Jahresthema: Bitte um R_ckmeldung und ein Vorschlag
- Erarbeitung und Vermittlung eines Wesensbildes [...] (Martin Rozumek)
- Kartoffeln [...] (Johannes Wirz)
- Hinweise auf Publikationen
- Zur eigenen Fortbildung

Het stuk van Manfred Klett is ook in vertaling beschikbaar.

Wilt u de rondzendbrief (de gehele versie in het Duits en de Nederlandse vertaling van het gedeelte van Manfred Klett) ontvangen? Graag een berichtje aan het bureau (tel. 0343-531740, fax 0343-516943 of e-mail: info@demeter-bd.nl).

Machtiging !

In het vorige nummer van Dynamisch Perspectief deden wij een oproep om de BD-Vereniging te machtigen de ledenbijdrage automatisch te innen.

Reden van dit verzoek is de tijd (en dus de kosten) die de BD-Vereniging moet maken om jaarlijks de contributie te ontvangen en administratief te verwerken. Tijd die we liever aan de bd-landbouw zouden willen besteden.

Veel leden hebben aan deze oproep gehoor gegeven. Waarvoor dank!

Heeft u de oproep gemist en wilt u ons wel machtigen?

Kijk dan in Dynamisch Perspectief 2002-5 voor een machtigingskaartje of neem contact op met het bureau (tel. 0343-531740, fax 0343-516943 of e-mail: info@demeter-bd.nl). We zenden u graag een machtigingskaartje toe.

Er zijn soms momenten in het leven waarin we ons kunnen bezinnen op ons werk, onze opgaven en onze verantwoordelijkheden. We maken onze ziel een poosje los uit de sleur van alledag en proberen overzicht te krijgen: waar we vandaan kwamen, waar we nu zijn en waarheen we op weg zijn. Dat kan een soort totaalbeeld worden dat ons weer kan dienen als fundament om volgende stappen te formuleren. Daarbij kan menige vraag opkomen. Zo'n vraag is die naar diepere opgaven en doelstellingen van onze bd-beweging. Sinds de oprichting in 1924 hebben we heel veel ontwikkeling en vooruitgang mogen beleven. In veel gevallen zijn onze landbouw- en tuinbouwbedrijven van belang omdat ze ecologisch duurzaam zijn, sociaal zeer verantwoor-

Esoterisch en exoterisch tegelijk: een uitdaging voor de bd-beweging

Andrew Lorand *)

Begin dit jaar las Jos Pelgröm In Lebendige Erde onderstaand artikel, geschreven door Andrew Lorand, de grote stimulator van CSA-bedrijven (Community Supported Agriculture) in de VS. Hij was meteen enthousiast. Wilfriede Guepin vertaalde op zijn verzoek het artikel 'opdat iedere Hollander net zo enthousiast kan worden als ikzelf'.

Als opwarmer haalde Jos de volgende passage aan: "Biologisch-dynamisch betekent niet te raken in geestelijke mystiek en alleen met warme gevoelens rustig verder leven. We hebben absoluut een wetenschappelijke taak, maar die houdt niet in materialistische natuurwetenschappen te kopiëren en dan genoeg te nemen met een vage spiritualiteit – als slagroom op de taart -. We dienen steeds opnieuw een poging te ondernemen om onze geestelijke bronnen en doelen betrouwbaar mee te delen door onze eigen ervaring, dat legt de basis voor het gesprek met anderen". Veel inspiratie toegewenst.

delijk en economisch. We kunnen zonder meer terugzien op deze ontwikkeling en werkelijk trots zijn. Echter, is het genoeg om in de beste en diepste betekenis van het woord biologisch-dynamisch te zijn als de opbrengsten en omzet van Demeter-producten kloppen, het vee gezond is en de mensen doorvoed zijn? Of waren er andere vragen? Zal de bd-beweging zich beperken tot intensief gebruik van de preparaten, verbeteren van fok- en kweekmethodes en gerichte handel? Welke andere opgaven en verantwoordelijkheden staan ons te wachten met ons werk?

Wat betekent biologisch-dynamisch eigenlijk?

De werkelijkheid is natuurlijk iets, waarover

we nog lang met elkaar in gesprek kunnen zijn. In ieder geval leefden er aan het begin van de bd-beweging vragen over vernieuwing voor de landbouw in de zielen van verscheidene particuliere personen, die vertrouwen in Rudolf Steiner hadden en in zijn geesteswetenschap een bron van hoop zagen. Zij hebben hem gevraagd praktische gezichtspunten uit te spreken voor de genezing van de landbouw die toen steeds decadenter werd. Zo kwam het tot de bekende cursus.

Als men die ter hand neemt, wordt meteen duidelijk dat hierin het landbouwwraagstuk wordt benaderd vanuit een heel andere gezichtshoek. Onmiddellijk wordt men zich ervan bewust dat er niet alleen ideeën, idealen en principes van een spirituele levensbeschou-

wing achter staan, maar dat het hele "systeem" wat ons hierin wordt aangeraden, door-drongen is van een geestelijk inzicht van aarde, kosmos en mens. Dienovereenkomstig is de doelstelling ook niet-materialistisch. Het werken met geestelijke krachten, kosmische ritmen en homeopathisch gedoseerde substanties die in de natuur heten te werken, doet in dit totaalbeeld van een geestelijk universum in ieder geval niet paradigmatisch vreemd aan; want men kan niet anders verwachten van zo een wereldbeeld. Daarmee stuiten we meteen op de spanning tussen hetgeen vandaag de dag geldt als wetenschappelijk modern en datgene wat Steiner probeerde te brengen als aanvulling en verruiming van de wetenschap. In de geschiedenis van onze beweging was het

niet altijd makkelijk overweg te kunnen met deze spanning. Aan de ene kant staat het steeds hechter wordende huwelijk van de moderne natuurwetenschap met de industrie, dat beslist veel nieuwe en prachtige dingen in de wereld heeft gezet, inclusief de beweegredenen voor topprestatie, topopbrengsten en maximale jaarlijkse winst, echter met soms zeer negatieve bijwerkingen.

Aan de andere kant probeerde Steiner een wereldbeeld en een arbeidsmethode in de wereld te brengen die niet alleen leidt tot ecologische duurzaamheid, maar tot een positieve balans van het geestelijke ziele-aspect van mens en aarde. Heden ten dage is de kloof tussen methoden en motieven dieper dan ooit. Het materialistische inzicht in de bodemkunde bijvoorbeeld is zo ver verwijderd van Steiners inzicht, dat we moeten spreken van totaal uiteengevallen werelden. Het exoterische beeld van de industriële landbouw is schijnbaar niet goed te verbinden met het esoterische dat samenwerkt met geestelijke krachten en het wezen van de BD.

Moet dat zo zijn? Aan de ene kant heeft een aantal bd-boeren geprobeerd om dat wat wij doen aantrekkelijk te maken voor de natuurwetenschap, door een brug te bouwen tussen het esoterische en het exoterische. Hier werd echter vaak een weg bewandeld waarop slechts langzaam of zelfs niet alles aan de orde kwam wat betreft geestelijke achtergronden. Dat leidt, vandaag de dag nog, tot terechte vragen naar volledige transparantie van ons werk. Aan de andere kant is daardoor te weinig en onvolledig naar de openbaarheid doorgedrongen wat wij werkelijk onder biologisch-dynamisch verstaan en waarom wij de gedachten van Steiner kunnen begrijpen.

Grondbeginselen van een spirituele landbouw

Het is een wezenlijk vermoeden van de BD dat aan het leven op aarde steeds meer de morele en feitelijke gezonde voorwaarden ontbreken. Wij vatten dat grotendeels op met betrekking

tot het verlies van spiritueel inzicht, het verlies van concreet kunnen begrijpen hoe geestelijke krachten en wezens, inclusief wij zelf, werkzaam zijn. Een dergelijk weten bewust weer te verwerven en het voor effectief en praktisch gebruik beschikbaar te maken, is het doel van Steiners geesteswetenschap en de door hem gevormde cultuurbeweging antroposofie. Een centraal punt voor het begrijpen van de antroposofie is het concept van de evolutie: al het levende bevindt zich in een proces van verandering, transformatie en metamorfose. Steiner definieert niet alleen de natuur, maar ook de geschiedenis van de mensheid in deze richting als de evolutie van ons individuele bewustzijn. Hij beschrijft verschillende tijdperken en tijdvakken door de geschiedenis heen en noemt onze huidige tijd het tijdperk van de bewustzijnsziel. Hij bedoelt daarmee een tijd waarin wij ons steeds meer bewust worden van onze ziel, onze individualiteit, onze geest. Die nieuwe bewustheid zal volgens Steiner het wederom verbinden van wetenschap, kunst en religie op een hoger niveau bevorderen. Hier zou men bijvoorbeeld kunnen denken aan een wetenschap met diepe waardering voor het geestelijke, of aan een religie die belangstelling ontdekt aan het weten over het geestelijke in plaats van enkel aan het geloof. Maar Steiner gaat verder en vermoedt dat de wetenschap zich in toenemende mate zal gaan interesseren voor geestelijke krachten en wezens en minder alleen maar gehecht zal zijn aan mechanische, materiële, statistische aspecten van het leven. Die dienen namelijk eigenlijk alleen als basis en dragen in diepere zin relatief weinig bij aan ons werkelijk gezond zijn. Een tweede centrale punt van de antroposofie is dat wat Steiner noemt: “de gebeurtenis van dood en opstanding van Christus”. Zijn begrip van de evolutie is dat het wezen dat Christus genoemd wordt een bijzonder kosmisch wezen is dat de hele aarde, het hele universum en de gehele mensheid beïnvloedt – voor hem was dit geen religieus vraagstuk maar een aangrijpende ervaring. Hij verklaart nader hoe dit

wezen nu de actuele ‘geest van de aarde’ is, verenigd met haar en hoe de natuur, het werken met de natuur en met ons onderling in deze wereld, voortvloeit uit het inzicht dat dit Christuswezen op de aarde, in de hele natuur leeft en werkzaam is.

Indien wij – als grondbeginsel van de BD – werkelijk willen leren in het boek van de natuur te lezen, dan moeten we niet alleen een ecologisch of zelfs een goetheanistische wetenschap beoefenen, maar ons openstellen voor een wetenschap die doordrongen is van een diep inzicht in zulk een mysterie. Een nieuw soort wetenschap moet er ontwikkeld worden met betrekking tot geestelijke krachten en wezens in de natuur, uitgaande van een nieuw begrip van het Christuswezen als geest van de aarde.

Hier moet nadrukkelijk genoteerd worden dat dit inzicht in aarde, kosmos en mens, dat dit begrip van de Christus niet alleen toegankelijk is of heet te zijn voor antroposofen of christenen, maar voor alle mensen. De zo begrepen Christus is een geest die in en door de natuur leeft en weeft en voor ons allen bereikbaar is. Noch de antroposofie, noch de bd-landbouw zijn religies, maar ze hebben in de kern te maken met spirituele realiteiten, ook met de geest van de aarde. Zo kunnen we het begrip geesteswetenschap heel concreet en in ruime zin opvatten.

Professionalisering, gesprek met het materialisme en de landbouw-ecologie

Vaak wordt men ermee geconfronteerd dat de alfa en omega van de moderne tijd professionaliseren is. Professionaliseren betekent echter niet dat wij dezelfde wegen moeten bewandelen als op de universiteit, in de landbouwindustrie, of in de gangbare landbouw, maar uitsluitend dat we onszelf niet verliezen in mystiek. Een moderne wetenschappelijke houding moet in geen geval de mogelijkheid uitsluiten voor verruiming van de onderzoeksblik en het in de praktijk toepassen van bijvoorbeeld geestelijke krachten, kosmische rit-

mes en de werking van de kleinste wezenlijke bestanddelen. Ofschoon de moderne westerse landbouw-industrie het tot dogma heeft verheven alleen meer chemie en technologie in te zetten alsook met een eenzijdig en uitsluitend financieel doel van korte termijn te werk te gaan, betekent dit nog lang niet dat wij het daar allemaal mee eens zijn en ons geen andere verstandige duurzame strategieën kunnen voorstellen. Helaas is, wanneer gesproken wordt over professionalisering en 'modern zijn', vaak alleen bedoeld een kopiëren van het natuurwetenschappelijk materialisme en van industrieel management. Toch trekt zelfs het moderne management zich zelf regelmatig in twijfel. Veel ondernemers beseffen heel goed dat alles in ontwikkeling is, ook al bestaat er een verregaand geaccepteerd soort ondernemerschap dat in het bijzonder ondersteund wordt door de bureaucratie.

Weliswaar moet men ondernemen en leiden onderscheiden – het zijn ondubbelzinnig twee verschillende, ofschoon soortgelijke, activiteiten. Zij worden maar al te vaak verwisseld. Management zet zich in om doelen te bereiken, houdt zich bezig met de dagelijkse gang van zaken. Leiding biedt normen en waarden aan en visies voor de volgende stappen; bereidt daarmee besluitvorming voor en geeft zodoende inspiratie en voorbeeld, iets waardoor een organisatie vitaal en van betekenis blijft. Leiding is datgene wat enerzijds een organisatie grondvest en anderzijds zorgt dat deze de nodige flexibiliteit krijgt. Management daarentegen organiseert het dagelijks werk, want als dat niet gebeurt, raakt het geheel achterop,

verliest de organisatie marktaandeel en verlamt onvermijdelijk. Zonder leiding verliest echter het geheel zijn betekenis en een organisatie of beweging kan op die manier de oorspronkelijke doelen niet bereiken. Dus moeten wij ons zonder twijfel enerzijds professioneel opstellen en anderzijds vechten voor wetenschappelijk moderne en economische duurzame vormen. Maar we moeten ons niet overleveren aan het materialisme, murw raken in de concurrentie met de landbouwpolitiek, of goede leiding verwisselen met vlot management. Hier moet terloops een helder licht en een mogelijke brug genoemd worden naar de moderne wetenschap van de laatste jaren, namelijk de landbouwecologie. In het verruimde gezichtspunt van de, vooral door professor Miguel Altieri van de universiteit van Californië in Berkeley vertegenwoordigde versie van de landbouw-ecologie, worden niet alleen de zuiver biologische bestanddelen en verbindingen van de natuur onderzocht, maar daarbij ook de sociologische en lokaal economische voorwaarden betrokken. Maar hoewel Altieri en anderen het zogenoemde lokale weten hoog waarderden en een breder ecologisch beeld van de landbouw en het landschap ontwerpen, zijn de geestelijke krachten en wezens van mensen, aarde en kosmos daarmee nog lang niet erbij betrokken. Mogelijke bruggen daartoe zijn echter denkbaar en zij zijn het mogelijk ook waard om nader te onderzoeken.

Een renaissance van de BD?

Biologisch-dynamisch betekent niet in geestelijke mystiek te raken en alleen met warme gevoelens rustig verder leven. We hebben absoluut een wetenschappelijke taak, maar die houdt niet in materialistische natuurwetenschappen te kopiëren en dan genoegen te nemen met een vage spiritualiteit – als slagroom op taart –.

We hebben heldere, duidelijke onderzoeksmethodes nodig die niet als doel hebben te bewijzen dat de methodiek van Steiner bewijsbaar is, maar zulke die de praktici helpen te weten

hoe zij gericht en grondig kunnen werken; speciaal met geestelijke krachten en wezens die op hun landbouwbedrijf het levende voortbrengen en gezond houden. Aan het eind van zijn leven heeft Steiner er zelf met nadruk op gewezen dat wij niet met veel statistieken moeten aankomen om te proberen hier en daar te wijzen op iets geestelijks, maar dat wij zonder dogma, zonder fanatisme, uit eigen ervaring leren spreken over de werkelijkheid van geestelijke krachten en wezens. (zie daarvoor zijn voordracht van 1 januari 1924, *Das richtige Hineinkommen in die geistigen Welt*, die uns auferlegte Verantwortung). Daarbij hoort echter ook de sociale en economische verantwoordelijkheid om nieuwe vormen te vinden en in praktijk te brengen, die voor geestelijk-culturele betekenis van de BD consequent zijn. Want de bd-methode is een geestelijk-moreel gemotiveerde sociaal-economisch inspanning. Zij zet zich niet alleen in voor algemene ecologische, sociale en economische duurzaamheid in de gewone materialistische betekenis, maar streeft ook naar de ontwikkeling van sociale en economische omstandigheden; op deze wijze wil zij de geestelijk-morele ontwikkeling van mensheid en aarde ondersteunen. Daaruit komt een wetenschap voort en een praktijk die concreet kan werken met de geestelijke krachten en wezens van onze omgeving en die in de eerste plaats de mens behandelt, ondersteunt, voedt in zijn totaliteit, ook als zielegeestwezen.

De spanning tussen esoterisch en exoterisch

Met dit vereiste is de spanning duidelijk tussen esoterische en exoterische vraagstukken. De uitdaging om moderne professionaliteit, economische efficiëntie en sociaal begrip voor onze wensen te bereiken is toch al een reusachtige beproeving. Geestelijk verdiepen, wetenschappelijk verruimen en toespitsen en juist vormen tot stand brengen voor een bedrijfsvoering die werkelijk volgens de betekenis representatief zijn, is het brede takenpakket. Veel kan echter alleen op het boerenbedrijf, in

de tuin, op de markt opgelost en gevonden worden met onze collega's en in de sociale gemeenschap met de consumenten. Elke dag het werk te beleven als geestelijke weg en de kans te zoeken het werk zo in het leven vorm te geven, dat er meer, niet minder, tijd en kracht vrijgemaakt wordt voor een plattelandscultuur, is beslist onze grootste opgave. Er begrip voor te wekken dat wij een open, maar ook geestelijk bepaalde beweging zijn met heldere uitnodigende idealen, wordt soms wel tot lijdensweg, maar ook dikwijls tot een mogelijkheid heel veel positiviteit binnen te brengen in de wereld. Als wij niet in staat zijn ons duidelijk te uiten en aan de mensen die bij ons in de leer zijn niet een serieuze weg wijzen, ook voor geestelijke ontwikkeling, waarop zij de antroposofie en de bd-methode voor zichzelf kunnen ontsluiten, hoeft men zich niet te verbazen dat onze beweging niet groeit. Dat wij vaak en misschien heftig worden misverstaan ligt niet alleen aan de tijd, maar ook aan ons: steeds opnieuw de poging ondernemen om onze geestelijke bronnen en doelen betrouwbaar mee te delen door onze eigen ervaring legt de basis voor het gesprek met anderen. Ook als we slechts in het gewone doen het concreet geestelijke zoeken, zullen we vast en zeker de moed en de woorden vinden om te zeggen wie we zijn en wat hier bedoeld wordt met BD. ■

^{*)} Andrew Lorand heeft enige jaren geleden in Amerika diverse bd-bedrijven helpen ontwikkelen tot een CSA-bedrijf (=Consumers Suply Association). In Nederland heeft dit geleid tot zogenoemde Pergolabedrijven.

Andrew Lorand gaf de afgelopen vijf jaar aan de universiteit in California (New Colleg of California, waar hij Dean of the School of Agriculture was) onderwijs in de biologische en biologisch-dynamische landbouw. Sinds 7 maanden is hij opnieuw full time adviseur voor de biologische en biologisch-dynamische landbouw. Zie ook

www.andrewlorand.com en www.breadstone.info.

Zijn e-mail adres is info@andrewlorand.com.

Koos van Zomeren

Onderstaand artikel verscheen in de NRC van 7 september jl. in de rubriek DE LEVENDE HAVE en wordt met toestemming van Koos van Zomeren overgenomen.

In Nederland worden jaarlijks 10 miljard eieren geproduceerd voor menselijke consumptie. Deze eierpiramide is het levenswerk van 30 miljoen kippen. Voor ieder van ons worden dus ergens twee kippen gehouden. De kans dat dit gelukkige kippen zijn is een half procent. Ruim 25 miljoen kippen zitten in legbatterijen, vijf aan vijf in een kooi van 40 bij 60 cm (de norm: 22 kippen per m². De rest is scharrel. Zij lopen los in schuren, met duizenden bij elkaar in een nog steeds beperkte ruimte (9 per m²). Iemand die beide systemen kent, hoorde ik zeggen: „Als ik als kip de keus had tussen leg-

batterij en scharrelhok, koos ik de legbatterij.” Scharrelschuren staan stijf van het stof en ruiken zwaar naar ammoniak, wat ook voor kippen geen pretje is. Bij gebrek aan sociale structuur zijn de dieren bovendien bangelijk en nerveus. Ze beginnen anderms veren uit te trekken en anderms cloaca aan te pikken. Wordt bloed zichtbaar op anderms huid, dan werkt dat als een stimulans. Om deze gedragsafwijkingen en het ermee gepaard gaande productieverlies tegen te gaan, worden schuren donker gehouden (en de kippen rustig) of in rood licht gezet (en bloeddruppels aan het oog onttrokken). De belangrijkste maatregel echter is het kappen van de snavels, net voor het neusgat. Dit is een pijnlijke ingreep, die de kip de rest van haar leven blijft hinderen in haar bezigheden. In ons land wordt snavelkappen in 2006 verboden. In de EU wordt de legbatterij in 2012 verboden. Mocht er verder niets veranderen, dan valt een enorme toename van verenpikkerij en kannibalisme te voorzien. Nu is er het handboek Kippen houden zonder verenpikken van Monique Bestman. Zij houdt zich met kippen bezig voor het Louis Bolk Instituut in Driebergen. Haar uitgangspunt vormen de ervaringen met legkippen op biologische (6 per m²) en biologisch-dynamische bedrijven (5 per m²). Hier is snavelkappen altijd al taboe geweest. In totaal betreft het 150.000 dieren - daar heb je dat halve procent van die 30 miljoen uit de eerste alinea! En zo kom ik waar ik wezen wil, bij Gied en Els Donkers. Ze hebben varkens gehouden in de Peel en toen ze het daar niet meer uithielden, zijn ze een melkveebedrijf begonnen in Eesveen (Drenthe) en toen dat niet wilde renderen, zijn ze kippen gaan houden in Wapse. Duizend stuks. Gieds hoofdbetrekking is die van leraar dierhouderij aan de vmbo Groen in Emmeloord. Wat meteen opvalt: voor deze mensen maakt het niet uit of het over varkens, koeien of kippen gaat. Ze praten over elk dier even enthousiast. Sommigen lijkt het wel aangeboren, dat

vermogen om zich in dieren te verplaatsen, dat plezier om het dieren naar de zin te maken (en er dan nog wat aan te verdienen ook). „Je moet ze wat te doen geven”, zegt Gied over zijn kippen. „En je moet een beetje geluk hebben”, voegt Els eraan toe. Maar in dat beetje geluk is dan wel een hele hoop vakmanschap verdisconteerd. Dat begint met de keus voor een bepaalde hybride. Kuikens worden onder merknamen verhandeld. Dus de Tetra SL, bekend uit Hongarije en de voormalige DDR, een rustige, zware, goedbevederde kip. Op suggestie van het broed-bedrijf, dat het liefst met grote getallen werkt, zijn ze vervolgens overgestapt op de Bovans Goldline, die inderdaad even goed vol doet. Dat kuikens van de kloek leren hoe het is om kip te zijn, zie je alleen nog bij hobbyisten. Verreweg de meeste pluimveehouders laten zowel de warme opfok (tot zes weken) als de koude (tot zeventien weken) over aan het broedbedrijf. Gied en Els Donkers doen de koude opfok zelf. Van belang is dat de dieren in deze periode eetbare dingen aantreffen in het strooisel. Zo maak je ze grondgericht, zoals kippen horen te zijn. Het is uiteindelijk vooral de verveling die kippen ertoe brengt dat ze om zich heen gaan staan kijken en soortgenoten aanklampen. Na de zeventiende week komen ze aan de leg en dat houden ze vol tot ze gaan ruien, een jaar lang (of iets langer). De stal is stof- en stankvrij. Leghokken en rustplaatsen zijn duidelijk van elkaar gescheiden. Alle dieren kunnen makkelijk op stok gaan. Kippen kunnen tachtig andere kippen herkennen en doen op basis van dit vermogen aan groepsvorming. Intussen zijn ze gewend geraakt aan daglicht, en aan mensen ook. Net als andere huisdieren vinden ze het prettig als je tegen ze praat. Zingen schijnen ze als een superieure vorm van praten te beschouwen. En soms ...soms zingen ze terug. „Als je 's avonds bij ze komt”, zegt Gied, „kan het gebeuren dat ze een prachtig zacht geluid

beginnen te maken, dat als een wave de hele stal rondgaat. Net of je duizend poezen hoort snorren van tevredenheid.” Hét moment van de dag, dat waarvoor ik eigenlijk naar Wapse gereden ben, valt aan het eind van de ochtend. De meeste kippen hebben hun ei dan gelegd. Ze scholen gretig samen. Toktoktok, klinkt het massaal, nu en dan onderbroken door een bijna kwelende uithaal, alsof het even pijn doet. Dan gaan de luiken open, dan stormen ze het veld op, rennend op hun kippenpoten, fladderend met hun kippenvleugels. Op het veld is altijd wat te halen, op z'n minst het oudbrood van de biologische bakker uit de buurt. Daar moeten ze als de kippen bij zijn. Vrije kippen. Het spreekt helemaal niet vanzelf dat kippen naar buiten stormen als de luiken opengaan. Ze stammen af van bosvogels. Ze houden absoluut niet van open terrein, ze zijn als de dood voor roofvogels. Je moet ze beschutting bieden. Aan de ene kant vinden de kippen van

Donkers de camouflagenetten die op paaltjes zijn uitgespannen, aan de andere kant het maïsveld dat vanaf half september zelfs de scherpzinnigste havik het zicht beneemt. Ter verhoging van het algehele welbevinden hebben ze bij Donkers het koppel bovendien verrijkt met een dertigtal hanen. „Die verdienen hun geld dubbel terug”, zegt Gied. Hanen versterken de samenhang. Waar hanen zijn, komen kippen nauwelijks meer tot vechten. Binnen begeleiden ze de kippen naar het leghok (zodat er geen grondeieren worden gelegd), buiten staan ze voortdurend naar de lucht te kijken. Ze waarschuwen voor gevaar en gaan zelf pas als laatste in dekking. Galante hanen.

Monique Bestman heeft uitgedokterd dat verenpikken vrijwel niet meer voorkomt, als driekwart van een koppel kippen eenmaal gebruikmaakt van de mogelijkheid om naar buiten te gaan. Aan deze norm voldoen ze bij Donkers ruimschoots.

„Duizend kippen”, zeg ik. „Dat zullen ze in de gangbare pluimveehouderij niet als een alternatief zien.”

„Maar je kunt er”, zegt Gied, „op deze manier ook drie- of vijfduizend houden.”

„Op deze manier?”

„Ja hoor, en dan heb je al een half inkomen. Doe je er nog wat tuinbouw of akkerbouw bij, wat ik eigenlijk ideaal vind, dan heb je een heel inkomen.”

„Dus het kan?”

„Het kan”, zegt Gied. Zijn eieren zijn onder het Demeter-keurmerk te koop bij natuurvoedingswinkels, € 1,35 de zes (medium). Eieren met het Eko-keurmerk zijn breder verkrijgbaar en beantwoorden, vanuit het kippenwelzijn bezien, vrijwel aan dezelfde eisen. ■

Kippen houden zonder verenpikken. Door Monique Bestman. Uitgave Louis Bolk Instituut. Te bestellen door overmaking van € 10,- op giro 3530591 van het Louis Bolk Instituut onder vermelding van LV47.

Moestuin

Dynamische ontwikkelingen in een moestuin

Guurtje Kieft

Afronding van het tuinseizoen

De afgelopen maanden was het weer flink doorwerken. Anders dan de maanden maart, april en mei waarin alles wordt gezaaid, geplant en gepoot is het in september, oktober en november een hele klus om de grond klaar te maken voor het volgende jaar.

Werkend in het gouden herfstlicht waarin de neervallende boombladeren hun plekje zoeken tussen de ruigten van de wilde planten die de tuin omgeven en de dauw van de nacht pas tegen het middaguur opdroogt, weet ik dat de tijd is aangebroken om naar binnen te gaan. Een verlangen dat met de dag sterker wordt na bijna negen maanden buiten geleefd te hebben. Voor ik hieraan gehoor kan geven heeft de tuin alles gekregen wat zij nodig heeft om in het nieuwe seizoen de zaden te laten ontkiemen en de jonge plantjes te doen groeien.

Individuele voedingsbehoefte

De diverse gewassen in de moestuin hebben net als wij, mensen, hun specifieke, geheel eigen voedingsbehoefte. Daar is reeds veel van bekend. Zo vragen bijvoorbeeld erwten en bonen, wortelen en uien veel minder van de grond dan koolsoorten, prei, maïs en aardappelen. Het blijft desondanks moeilijk een richtlijn aan te geven daar geen bodem hetzelfde is en een ieder er anders mee omgaat. De laatste

tijd heb ik veel energetisch bodemonderzoek gedaan, dat wil zeggen via grondmonsters contact gezocht met de betreffende natuurwezens ter plekke en via vraagstelling de voedingsbehoefte per vruchtwisselingsvak opgevraagd. Daarbij werd uitgesproken wat er verbouwd is geweest en welk gewas er nu volgt. Zo wordt dan doorgegeven hoeveel compost of mest er per m² gewenst is. Ook of er lavagrif nodig is, schelpkalk, extra kiezelgiff, een zee-wierextract (is nieuw voor mij!) en of de bodem ingezaaid wil worden met groenbemester, zo ja welke. Zo nee, welke bodembedekking dan gegeven kan worden. Door op deze wijze ons nog verfijnder af te stemmen op de aarde waar wij voor mogen zorgen kunnen we de innerlijke kwaliteit of levenskracht van onze voeding verbeteren. Uit eigen ervaring kan ik nu al zeggen dat er van een zodanige kwaliteitsvoeding qua hoeveelheid veel minder nodig is om lichaam en geest in een evenwichtige conditie te houden.

Tijdstip van handelen

De grond van de Zonnetuin is een zavel die door dertien jaar opbouwen met een goede compost een rijke humuslaag en een actief bodemleven heeft. Er is veel gewerkt met mulchen (bedekken) en inzaaien van groenbemers. Zo is er nog nooit gespit en wordt slechts de bovenste laag van 10 centimeter met een

drietand bewerkt. *Alle groentenvakken worden in september/oktober schoongemaakt op de juiste stand van de maan voor het gewas van volgend jaar!* Bijvoorbeeld: bonenvak 2003 op een vrucht-/zaaddag, bladgewassen op een bladdag, enzovoort. Zo ontvangt de grond reeds de eerste kosmische impulsen voor het gewas dat komen gaat.

Dan volgt het inwerken van de benodigde hoeveelheid compost en soms op verzoek wat extra mest (bij aardappelen en kool!). Dit gebeurt op een dag dat de maan in een aardeteken staat, op worteldagen dus. Van belang is hierbij ook de stand van de zon, het beste kan ook die in het aardeteken staan van bijvoorbeeld Maagd of Steenbok. De aarde-impuls is dan extra sterk en kan de compost of mestgift optimaal worden opgenomen. Lavagrit is gemineraliseerde vuurkracht en wordt gestrooid bij maan in vuurteken, de vrucht-/zaaddagen. Schelpkalk heeft het voordeel dat het langzaam afgegeven wordt. Dit in tegenstelling tot landbouwkalk dat een belasting vormt voor het bodemleven. *Schelpkalk* uitstrooien bij maan in *waterteken*, de bladdagen. Door de vochtige atmosfeer wordt het beter aanvaardt. Heermoesplant kan gedroogd en fijngewreven worden gegeven op de vakken waar aardappelen, pompoenen, rode biet, wortelen, uien en sperziebonen worden geteeld. Gemiddeld vragen de gewassen 3 - 5 gram per m². *Heermoes(kiezel)* op een bloemdag geven voor een goede opname van lichtkrachten in de grond. Indien u lavagrit of schelpkalk wilt gaan gebruiken dan is een hoeveelheid van 30 gram per m² aan te houden. Dit betekent overigens niet dat het elk jaar herhaald kan worden! De Zonnetuin wil bijvoorbeeld geen schelpkalk dit jaar. De pH is goed, dus in balans. Door lukuak met bepaalde stoffen te gaan werken loop je een risico dat antagonisme ontstaat, tegenwerking, een teveel van het ene, levert een verminderde opname van het andere op!

Bodembedekking

Een blote aarde in de winter is een ramp voor

Bedekking van:	Geeft extra:	Gewassen, volgend jaar
strorijke paardenmest	Stikstof	aardappelen, kool, maïs, prei
gehakseld rietblad	kalium, kiezel	wortelen, uien, erwten, bonen
gehakseld vers elzenblad	fosfor, sporenelementen en zwavelverbindingen	overige wortelgewassen en lichte bladgewassen
gevallen boomblad (Acer)	fosfor, zwavelverbindingen en kalium	vruchtgewassen als pompoen en dergelijke
gemaaid gazongras	stikstof, kiezel	sabbatsvak/bloemen ingezaaid
grof gezeefde compostdelen	alle voedingsstoffen en sporenelementen	rode bietjes

het bodemleven. Indien gewenst kan men groenbemesters inzaaien of alle groentenvakken voorzien van een “winterjas”, bedekking met verschillende materialen. In het DP nr.1 2002 heb ik reeds beschreven met welke materialen in de Zonnetuin wordt gewerkt. Mijn vermoeden destijds dat er een relatie moet zijn tussen het betreffende materiaal, het gewas wat daarop volgt en de voedingsstoffen die door een langzame vertering op de grond vrijgegeven worden is juist gebleken. In een vraagstelling aan Dyphmay, leidend natuurwezen in mijn tuin, kreeg ik het volgende door:

Tenslotte:

Lavagrit, schelpkalk en zeewierextract is te verkrijgen bij: Boerengoed - Wilsum, telefoon: 038 - 3557556.

De Zonnetuin verhuist niet naar Lelystad zoals aanvankelijk de bedoeling was! Het werk gaat door in Alkmaar en ik blijf bereikbaar op telefoonnummer 072 - 5159456.

Gaarne zou ik in contact willen komen met mensen die ook contact hebben met of worden begeleid door natuurwezens.

Dit is de laatste column van Guurtje Kieft. Met dank voor haar inspanningen ons een beeld te geven wat in haar moestuin groeit en bloeit. Volgend jaar worden we op de hoogte gehouden van het wel en wee op een tuinbouwbedrijf.

De redactie

Over samenhang van kosmos, plant en mens in de huidige tijd

Jola Meijer

Al meer dan 50 jaar onderzoekt Maria Thun samenhangen tussen de stand van de maan in de Dierenriem en de groei van planten. In 1963 publiceerde zij haar eerste zaai kalender met gunstige tijdstippen voor het zaaien en bewerken van de grond voor de verschillende gewassen. De kalender biedt voor velen een houvast bij het werken met planten en wordt tegenwoordig in 21 talen uitgegeven. Intussen geven ook veel andere mensen maankalenders uit. Zij is echter de enige die voor het geven van adviezen zelf met planten werkt. Maria Thun is voor veel mensen een gezaghebbende autoriteit. Haar zaai kalender biedt een schema waarmee je direct aan de slag kunt. Maar het gebruik levert ook vragen op. Veel tuinders en boeren bemerken immers dat het dagelijkse wel en wee van het bedrijf om andere handelingen vraagt dan in de zaai kalender vermeld staan. In binnen- en buitenland wordt al sinds enige jaren de 'kalender van Maria Thun' niet meer door de BD-Verenigingen beschikbaar gesteld. Liesbeth Bisterbosch die voor de Stichting Een Klaar Zicht de Sterren- en planetenkalender samenstelt en zich bezighoudt met de kwaliteiten van de Dierenriem, jaarverloop en voedingskwaliteiten, is van mening dat het gebruik van de zaai kalender haaks staat op de intenties van de antroposofie als een bewuste scholingsweg. Bovendien vindt ze dat met experimenten is aangetoond dat de zaai kalender niet kan waarmaken, wat deze pretendeert te zijn.

Een gesprek met Liesbeth Bisterbosch.

Herhaalbaarheid blijkt gering

Liesbeth: "In onder andere Duitsland, Zwitserland, Engeland, Amerika en Nieuw-Zeeland is onderzoek verricht naar het werken volgens de zaai kalender. Daarin konden de invloeden die volgens Maria Thun bestaan niet worden aangetoond. De maan blijkt wel andere werkingen te hebben. Hartmut Spieß toonde met zijn promotieonderzoek (experimenten van 1977 tot 1986) aan hoe gecompliceerd de werking van de maan was. Aardappelen gepoot voor volle maan gaven een lagere opbrengst, wortelen hadden echter een opbrengstverhoging bij uitzaaï twee dagen voor volle maan. Radijsjes reageerden wel sterk op het maandelijke stijgen en dalen van de maan en de wisselende afstand van de maan tot de aarde, maar niet op de plaats van de maan in de Dierenriem. De plek waar Maria Thun haar eigen onderzoek verricht vinden wetenschappers niet geschikt vanwege de geringe homogeniteit van de proefvelden op het einde van een dal".

Twijfels over de theorie van de zaai kalender

"Ik vind het vreemd dat Maria Thun de planten opsplijst in de volgende delen: wortel, blad, bloem en vrucht/zaad", zegt Liesbeth, "hoe kan iets alleen positief werken op de wortel? Wat goed is voor de wortel is immers goed voor de hele plant. Ik ken niemand die dit kan uitleggen: een bepaalde maanstand (maan in de Stier, Maagd of Steenbok) is alleen gunstig voor die planten waarvan we dat eten wat in de grond groeit. Welke innerlijke samenhang is er tussen de Stier, Maagd of Steenbok aan

de hemel en de zogenaamde wortelgewassen? Stier, Maagd en Steenbok worden aarde-tekens genoemd. De indeling van de Dierenriem in vier elementen, aarde, water, lucht en vuur komt uit een tijd waarin de oude sterrenwijsheid was verdwenen en de astrologen met schema's gingen werken.

Een plant is een organisch geheel, daar heersen andere wetmatigheden dan in de dode wereld. Aan details is vaak veel af te lezen. Zo heb ik in mijn onderzoek bij tarwe en rogge b.v. gezien dat de wortelontwikkeling en de bovenaardse ontwikkeling steeds met elkaar in verband staan. Dat is juist zo mooi aan planten: een samenhangende groei, elk detail van de plant vertelt iets over de gehele plant. De vorm en dikte van de wortel, de groei van de bladeren en het afrijpen: alles ziet er anders uit. Vergelijk bijvoorbeeld een peen op zandgrond met een peen die in de klei staat. Een plant vormt elk volgend blad weer iets anders, de laatste bladeren zijn veel fijner van vorm dan de vorige. Zo ontwikkelt de plant zich van kiemplantje tot een volwassen plant met vruchten. Hoe dit verfijnen gebeurt hangt sterk af van de omgeving. Steiner heeft het woord vrucht een brede betekenis gegeven. Alles wat we van planten oogsten om te eten, is een vrucht. Een zoete peen is een heel andere vrucht dan een knakkerig radijsje of een brede, stevige ui. De kwaliteit van de vrucht hangt sterk af van de groei die de plant heeft doorgemaakt. De oogstbare peen, radijs, ui en aardappel zijn vruchten waarbij de levensprocessen tot stilstand zijn gekomen. Vanuit deze zienswijze is het vreemd dat de stand van de maan een invloed zou hebben op een afzonderlijk deel van de plant.

Maria Thun werkt heel intensief met planten en bedenkt steeds nieuwe, originele experimenten. Ze springt attent in op actuele vragen. Uit haar teksten en aanbevelingen heb ik echter nergens kunnen opmaken dat ook de dynamiek en het karakter van de groei haar aandacht heeft. Dat mis ik. Bovendien vraag ik me af: zonlicht en zonnewarmte, het jaarver-

loop, de bodem en het weer beïnvloeden de groei van de plant in sterke mate, in elke groeifase weer anders. Hoe verhouden deze duidelijk waarneembare invloeden zich tot de subtiele werking van de maan? De betekenis van het jaarverloop en de maan voor de plant vind ik een boeiend thema. Maria Thun behoort niet tot het groepje mensen die ook het jaarverloop in het onderzoek betreft. Vanuit mijn invalshoek, de voedingskunde, gaat het om het rijpen dat juist bevorderd wordt door het licht en de warmte van de zon. Voedingskwaliteit hangt in sterke mate af van de wijze waarop de planten zich hebben kunnen openen voor het zonlicht en tot rijping zijn gekomen in de zonnewarmte. Het gaat dus niet zozeer om de maan die bij planten invloed heeft op het kiemmoment en de eerste, tere groei."

Landbouwcursus

Liesbeth: "Het lukt me niet om iets gemeenschappelijks te vinden tussen de Landbouwcursus van Steiner en de zaai kalender. De zaai kalender heeft niets te doen met de zienswijze van Goethe (de wordende plant, een kwalitatieve blik) en helemaal niets met de geesteswetenschappelijke benadering van Rudolf Steiner. De plant was en is een zonnewezen. Steiner geeft aan dat je voor het werken met planten voorstellingen tot je beschikking moet hebben van de kwaliteiten van de zon en de onder- en bovenzonnige planeten. Voor het omgaan met de dieren komt er aanzienlijk meer kijken, dan moet je ook voorstellingen hebben van de Dierenriem. Tijdsaanwijzingen worden in de Landbouwcursus gegeven voor het maken van de preparaten (zomer, winter), het zaaien van graan (dicht bij de wintermaanden of verder ervan af) en bij de onkruid- en ongediertebestrijding. Wanneer je iets wilt bestrijden, blijken bepaalde tijden gunstiger te zijn. Maria Thun werkt met exacte tijdsaanwijzingen. Het ademt een sfeer uit van 'wat er nu gebeurt aan de hemel, gebeurt in dit uur ook op aarde.

Het juiste moment om in je bedrijf iets te doen, kun je als het ware niet zelf bepalen. Iets doen op gezag zonder eigen betrokkenheid voelt dwingend aan en hoort niet thuis in de antroposofie."

Twijfels vanuit de astronomie

Liesbeth: "Ik ken van Maria Thun geen uitspraken over een winter-maan en een zomer-maan, terwijl die zo anders aan de hemel verschijnen. In de winter staat een zeer heldere, relatief kleine volle maan met duidelijke lichtschaduw plekken hoog aan de hemel en geeft de hele, lange en koude nacht veel licht; kijk maar naar je eigen schaduw. In de zomer ziet de volle maan er veel groter, minder scherp omlijnd en meer gelig, oranjeleurig uit. Gedurende de korte, schemerachtige nacht staat ze dan laag aan de zuidelijke hemel en ze geeft maar weinig licht. Ik mis zoveel in haar theorie; ook hoe ze naar de maan kijkt is zo eenzijdig, zo statisch.

Zaai kalenders zijn astronomisch gezien zeer beknopt en bestaan alleen uit getallen en tabellen. Wie moeite doet om regelmatig de maan waar te nemen, zal ontdekken dat Maria Thun verrassende keuzes heeft gemaakt. Zij werkt niet met wat je zelf aan de maan bij het waarnemen kunt ervaren: het wassen of afnemen van de maan, de maan aan de avond- en ochtendhemel, de maan hoog of laag boven de horizon. Het gaat haar erom in welk Dierenriembeeld de maan staat. Voor haar zijn de grenzen van de Dierenriembeelden belangrijk. Deze rechthoekige grenslijnen zijn in 1928 - door de Internationale Astronomische Unie - echter nogal willekeurig vastgelegd. Omdat de maan aan de hemel niet dezelfde weg volgt als de zon (de maan kan max. 5° ten noorden of max. 5° ten zuiden van de zonneweg staan), is het berekenen van het binnenkomen in een Dierenriembeeld heel lastig. Er bestaan verschillende rekenmodellen; het ene berekent bijv. de komst van de maan in de Ram 14 uur later dan het andere. Vergelijk je de gang van de maan door de Dierenriem met die van Sa-

turnus of Jupiter, dan is het alsof de maan heel hard aan alle beelden voorbij holt. Bij Saturnus en Jupiter kun je daarentegen een verbonden-zijn met een bepaald sterrenbeeld ervaren. We hebben Saturnus jarenlang in de Stier zien staan; hij zal de komende jaren gelijk met de Tweelingen opkomen en ondergaan. De maan staat maar enkele dagen in een Dierenriembeeld. Ze toont zich elke dag anders. Als wassende maan brengt ze na zonsondergang steeds meer uren gespiegeld zonlicht. Maanlicht is grauw licht; bij volle maan kun je takken, gaten in de wegen, contouren in de verte goed zien, maar de wereld heeft nauwelijks kleur en diepte. Dit zachte nachtlucht blijkt voor de plantengroei van belang te zijn, met name in gebieden waar niet zo veel kunstmatig licht is als in Nederland. Gedurende twee weken krijgen de avonden steeds meer maanstemming. De maan toont zich bovendien elke maand en elk jaar anders! Mij valt het op dat de meeste mensen die beweren dat ze de invloed van de maan op de groei van planten zien, vaak nauwelijks een besef hebben van de verschillende maanritmes. De maan is zo gevarieerd, heeft zoveel gezichten. De maan manifesteert zich op de verschillende noorder- en zuiderbreedtes heel anders. Daarom is het vanuit de astronomische invalshoek nogal bizar dat de maan zoals die verschijnt in Duitsland overal op de hele wereld dezelfde werking zou hebben. Op elke plek en op elk moment toont het leven zich anders. Wat heeft mijn tuin aan zo'n starre maan-in-Dierenriem-zaaikalender voor de hele wereld?"

Dierenriembeelden en -tekens

Liesbeth: "De theorie van Maria Thun vind ik een vreemd samenraapsel van twee verschillende indelingen van de Dierenriem. We spreken over de twaalf beelden van de Dierenriem en de twaalf tekens. Dat is niet hetzelfde, maar heeft wel veel met elkaar te maken. De Dierenriembeelden zijn de twaalf sterrenbeelden van de Dierenriem. Wanneer ze 's nachts aan de hemel staan, lichten ze op. Sommige

beelden zoals de Ram en de Weegschaal zijn klein, andere zoals de Vissen, de Stier en de Maagd zijn groot. De maan heeft twee dagen nodig om het kleine sterrenbeeld de Ram te doorlopen, drie dagen voor de Stier en vier voor de Maagd.

De Dierenriemtekens zijn echter alle twaalf even groot, namelijk 30°. Een Dierenriemteken heeft bovendien duidelijke grenzen. Op de eerste lentedag komt de zon in het teken Ram, op de eerste zomerdag in het teken Kreeft. Tegenwoordig overlapt 'het sterrenbeeld Ram' slechts gedeeltelijk 'het Dierenriem-teken Ram'; dit roept vaak verwarring op. Met tekens is het veel gemakkelijker rekenen dan met beelden van verschillende grootte. Pas na 1928, toen de beelden grenzen hadden gekregen, zijn de astronomen gaan berekenen in welk sterrenbeeld een planeet staat. Daarvoor spraken zij ook over bijv. Venus in het teken Schorpioen. Interessant is dat Elisabeth Vreede tijdens de Landbouwcursus (1924) ten behoeve van het bestrijden van muizen de plaats van Venus in het teken Schorpioen berekende, terwijl ze vanaf 1929 in de Sterrenkalender de plaats van Venus in het sterrenbeeld Schorpioen berekende.

Maria Thun werkt enerzijds met de plaats van de maan in een Dierenriembeeld; anderzijds gebruikt ze de oude indeling van de 12 Dierenriemtekens in vier trigonen. Een trigon is een gelijkzijdige driehoek tussen drie tekens. In de astrologie wordt gesproken over het aarde-, water- lucht- en vuurtrigon. Het aarde-trigon is de gelijkzijdige driehoek tussen de drie zogenaamde aardetekens Stier, Maagd en Steenbok. Zou je een driehoek tekenen tussen de drie sterrenbeelden, dan zijn die lijnen niet meer even lang en zijn die hoeken niet meer 60°. Hoeken van 60°, 90° en 180° hebben in de astrologie een bepaalde betekenis. Juist op die hoeken van 60° was deze indeling van de 12 tekens in vier elementen gebaseerd. Maar die hoeken van 60° ben je min of meer kwijt als je werkt met de ongelijkmatig grote beelden. Maria Thun heeft van de twee indelingen

van de Dierenriem op een willekeurige wijze een eigen Dierenriemmodel gemaakt.

Kosmos: orde en schoonheid

Liesbeth: "In de Landbouwcursus wordt veel over de maan en de planeten gesproken. De maan is gevoelsmatig veel dichterbij dan de planeten. Het werken met de zaaikalender wordt vaak beleefd als het in ere herstellen van het werken met de maan, zoals de boeren dat vroeger konden. Het bevredigt de behoefte de blik te verruimen, meer te doen dan het verzorgen van het puur aardse. Maar werken met de zaaikalender en niet zelf de gang van de maan en de Dierenriem volgen, daar klopt iets niet. Je hebt immers innerlijke beelden nodig om vrij en goed te kunnen handelen. Je kunt op vele manieren met de kosmos aan de slag. De kwaliteiten van de Stier, Tweelingen, Kreeft enz. zijn kwaliteiten die je in de natuur en ook bij jezelf kunt herkennen. Aan de hemel laten Stier en Schorpioen tegengestelde eigenschappen zien. Inzicht in tegenstellingen en hoe die in een bepaald spanningsveld staan, kun je gebruiken als leidraad bij je werk.

Kosmos is het Griekse woord voor schoonheid en orde. Iets is mooi als het past in het geheel. Er is sprake van gezond leven, wanneer alle organen en zintuigen functioneren als een samenhangend geheel. Hier ligt een uitdaging voor de bd-landbouw: hoe kan het bedrijf mooier worden, meer een geordend samenhangend geheel, een organisme. Je kunt bijv. een eenzijdigheid aanvullen, zoals bloemen toevoegen waardoor ook bijen en insecten komen, of een haag planten om vogels te lokken of vee inscharen. Vorig jaar hadden we de schokkende ervaring hoe kaal en verlaten de Nederlandse weiden zijn als de koeien ontbreken. Sindsdien waardeer ik koeien met horens in de wei nog meer, dat is een fraai, bevredigend gezicht." ■

VAN HET LAND.....

De laatste honderd jaar is de landbouw een enge economische activiteit geworden en is haar basisfunctie in de cultuur helemaal verdwenen. Vroeger leefde men in de landbouw, in het productiesysteem, met de natuur. Een omslag is gekomen sinds het allemaal zo economisch en goedkoop mogelijk moet; een open concurrerende wereldeconomie en daar moet de landbouw zich ook maar in ontwikkelen.

Dit staat lijnrecht tegenover wat het wezen van de landbouw eigenlijk is: het beheren van de aarde op lange termijn en daarmee voedsel produceren en het leven verzorgen. Dit laat zich niet in geld uitdrukken. Economie betekent iets van zuinigheid, economisch omgaan met. Maar zuinig, economisch omgaan met de aarde heeft een heel andere waarde dan het financieel economische van de huidige korte termijn economie waarbij alle ontwikkelingen en beslissingen gericht zijn op korte termijnresultaat.

Vrij economisch verkeer is onzin want alle boeren die produceren zijn afhankelijk van 'wat erboven zit' en hebben niets te vertellen in de afzet. De coöperaties zijn zo groot geworden dat ze meespelen in het macro-economisch gebeuren. Dus ben je als boer speelbal van het systeem, vind ik, waarbij het grote economisch krachtenveld bepaalt wat er gebeurt.

Neem de tarweprijs, die is trouwens zo hoog als ca. 50 jaar geleden (of minder als je inflatie meerekent), die wordt dan gesubsidieerd, maar met die subsidie op voeding wordt in feite de consument gesubsidieerd. In plaats van direct voor het product, betaalt de consument met het belastinggeld een deel van zijn eten. Landbouw is per definitie een overschotmarkt. Er moet iets meer geproduceerd worden dan

de samenleving nodig heeft, want te weinig levert problemen op. Maar met 'iets meer' gaat ook de prijs direct naar beneden in ons vragen aanbodstelsel. Daarbij is landbouw inflexibel; je bent aan een jaarcyclus, vruchtwisseling gebonden, is weersafhankelijk en dergelijk.

Een voorbeeld is de aardappelteelt, daar werd in het verleden wel wat geld aan verdiend, dus werden er veel meer aardappels gezet dan landbouwkundig kan, maar het leverde wat verdiensten op om van rond te komen. In de biologische sector gaat dit precies hetzelfde. Terwijl de argumentatie zou moeten zijn: ik heb een vruchtwisseling en een bouwplan dat evenwichtig is om de bodemopbouw te bewerkstelligen en regenereren, met een evenwicht tussen stikstofbinding uit de lucht en de koolstof via de plant, als bemesting voor de grond.

Stel je hebt zoals in ons bedrijf 1/3 grasklaver, 1/3 graan dan houd je 1/3 deel over voor andere gewassen die meer van de grond vragen. De keuze van deze gewassen, uien, koolsoorten, aardappels en dergelijke, moet passen in het landbouwkundig systeem.

Voor de ontwikkeling van dit samenspel op landbouwkundig gebied gaat het en niet om eenzijdige productiesystemen geleid door de geldopbrengst van een gewas.

Je moet als bedrijf een saldo hebben om uit de kosten te komen. Waar dit precies uitkomt binnen het geheel is minder belangrijk, of het nu uit de tarwe, de melk of de aardappels komt. Als boer ben je echter speelbal van de economie: de tarwe wordt steeds goedkoper, de aardappels brengen de eigen kostprijs amper op, het vlees brengt zijn kosten al lang niet op, de melk is iets stabiel. Je kunt echter niet zeggen dan ga ik meer melkkoeien houden. Behalve dat je gebonden bent aan een quotum is het de bedoeling dat de koeien er zijn ter ondersteuning van de bodemvruchtbaarheid en t.b.v. voedselproductie voor mensen. (Mondiaal gezien heeft plantaardige voeding voor de mens het hoogste rendement.)

Dit is het spanningsveld waar ook de biologische landbouw in verkeert. De gangbare landbouw zit in een fuik maar de biologische ook: productieprijs zo laag mogelijk, de boer vangt wat, de consument betaalt toch nog een hoge prijs en wat ertussen zit...

25 % van het bestedingspatroon is voor voeding en genotmiddelen en er komt maar 4% bij de boeren terecht. Het spel van die 20 % ertussen, het hele marktbeheer, daar wordt het geld verdiend en kunnen de mensen die daarmee bezig zijn de welvaartsstandaard van Nederland verder doen stijgen.

De boer blijft aan het eind zitten - het brengt maar zoveel op - klaar.

Daarom zou je als boer een andere relatie met de consument moeten hebben, dichterbij, zodat de consument kan zien wat er op het bedrijf gebeurt en wat het inhoudt. Want landbouw kan aan beleving en ontwikkeling van mensen een veel grotere bijdrage leveren dan nu het geval is.

Van een bedrijf als het onze zouden zo'n 1000 mensen kunnen leven, die op een andere manier betrokken kunnen zijn met het voedsel. Het zou een nieuwe economische stroom kunnen zijn. Voor landbouw, onderwijs en gezondheidszorg zijn andere economische parameters nodig om een gezonde cultuurontwikkeling te krijgen.

De biologisch-dynamische landbouw kan zich niet alleen vanuit de landbouw ontwikkelen. Alle betrokkenen, consumenten, handelstakken moeten erop gericht zijn dat landbouw cultuurbepalend is en op breed niveau de maatschappelijke ontwikkeling richting geeft. ■

Piet van IJzendoorn

Opening ZorgZuivel De Hondspol

Marja Butselaar

Op 26 september jl. openden de deelnemers en medewerkers van Zorgboerderij De Hondspol in Driebergen hun nieuwe zuivelwerkplaats en introduceerden daarbij een nieuwe kwaliteit zuivelproducten: ZorgZuivel. Dit zijn streekproducten van Demeter-kwaliteit, met zorg bereid door mensen met een verstandelijke beperking. De natuurlijke kwaliteit van de melk wordt behouden, omdat er zo min mogelijk bewerkingen worden toegepast. Zorgboerderij De Hondspol behoort tot de Ita Wegman Stichting en biedt plaats aan 30 mensen met een verstandelijke beper-

king, die allemaal meewerken aan de totstandkoming van de producten van het bedrijf. Het biologisch dynamisch bedrijf telt ruim 40 melkkoeien. De producten van de zuivelverwerking zijn: melk, karnemelk, yoghurt, kwark, boerenkaas en boter. U kunt de producten kopen in natuurvoedingswinkels en op Zorgboerderij De Hondspol, Gooyerdijk 20, Driebergen. Voor meer informatie kunt u onze web-site bezoeken: www.zorgzuivel.nl.

Twee bijzondere bedrijfs- excursies

Joke van den Ban

Op 24 augustus 2002 was ik in Zeeland, op fruitteeltexcursie, samen met de internationale vakgroep van bd-fruittelers uit o.a. Duitsland, Zwitserland, Frankrijk en Italië. Dankzij onze doelstelling is het een inspirerende middag geworden. De bedoeling was eens wat verder, dieper, te kijken dan onze

neus lang is, en dan op een speciale, zinvolle manier. We bezochten twee fruitteeltbedrijven: 'De Ring' in Oud Sabbinge, en 'Ter Linde' in Oost-Kapelle, met de vraag of we ons wilden verdiepen in het eigene van het bedrijf en wat er gewild wordt. Geen vragen dus over details: geen gesprekken over de rassenkeuze, welk insect of welk virus we zagen, over het gebruikte graszaadmengsel, terwijl dat juist vragen zijn die het eerst opborren.

Eerst was er uitleg over de opzet van het bedrijf door de eigenaar(s) en een rondleiding. Daarna liep ieder een kwartiertje alleen rond om zelf het eigene van het bedrijf waar te nemen. Gelukkig had de gestaag vallende regen van de ochtend plaats gemaakt voor aangenaam weer. Na 2 bedrijven en een pauze werd er aan de gehele groep (ongeveer 20 personen) gevraagd: "Hoe karakteriseer je nu het bedrijf en wat denk je dat er op het bedrijf

gewild wordt? Zeg dat eens zonder (ver)oordelend te zijn?" En zo ontstond er, onder leiding van Joke Bloksma van het Louis Bolk Instituut, een heel boeiend en herkenbaar beeld van de twee geheel verschillende bedrijven in termen van: heel rationeel, doelgericht, of meer gevoelsmatig. Meer resultaatgericht, productgericht, of meer de nadruk leggend op arbeidsvreugde. En verder: rationeel, professioneel, of meer gevoelsmatig, vragend. Een passie voor rust en kwaliteit, of de nadruk op het zoekende en het sociale aspect.

De telers gaven te kennen zich goed te kunnen vinden in de geschetste beelden, en waren er enthousiast over. Ze beleefden het zelf ook als een inspirerende middag, een bedrijfsbezoek waar ze wat mee kunnen. Het was een positieve en duidelijke spiegel die hun werd voorgehouden en waar we met z'n allen een warm gevoel aan overhielden.

Symposium Natuurlijkheid en biologische landbouw

Platform Biologica en Louis Bolk Instituut organiseren op donderdagmiddag 28 november 2002 een symposium over de rol van natuurlijkheid in de biologische landbouw. De biologische sector gebruikt vaak het woord 'natuurlijk' om biologische landbouw en biologische producten aan te prijzen. Om natuurlijkheid als een van de onderscheidende aspecten van biologische landbouw te ontwikkelen zijn handvatten nodig. Het Louis Bolk Instituut heeft dergelijke handvatten aangereikt in een rapport, waarin wordt aangegeven wat 'natuurlijkheid' betekent en zou kunnen betekenen voor de biologische landbouw. In het rapport worden verschillende benaderingen van biologische landbouw onderscheiden, die een meer of mindere mate van natuurlijkheid vertonen: geen chemie benadering, agro-ecologie benadering en integriteit benadering.

De bezinning op de rol van natuurlijkheid in de biologische landbouw is onder meer van belang vanwege de snelle groei van de biologische landbouw. Deze ontwikkeling roept allerlei vragen op: bij de boeren die omschakelen, in verband met de distributie van producten (via de supermarkt of via natuurvoedingswinkels), bij de wet- en regelgeving, enz. Op het symposium willen we aan deze vragen aandacht schenken en daarbij het begrip natuurlijkheid bezien op diens waarde voor de ontwikkeling van de biologische landbouw. Vanwege de opzet van het sym-

posium is het aantal deelnemers beperkt.

Het programma vermeldt inleidingen door dr. Henk Verhoog (Louis Bolk Instituut) en drs. Louise Lutikholt (Platform Biologica), waarna een carroussel met presentaties over de onderwerpen: nitriet in vlees, appelteelt, natuurplan voor bedrijven, weidegang koeien en biologische voeding. Daarna vindt een plenaire reactie plaats. Dr. Hugo Alrøe van het Danish Research Centre for Organic Agriculture zal een en ander commentariëren en vergelijken met de situatie in Denemarken. Informatie en aanmelden: Louise Lutikholt, Platform Biologica, Postbus 12048, 3501 AA Utrecht, tel. 030 2339985; fax 030 2304423. Het rapport Natuurlijkheid is te bestellen bij het Louis Bolk Instituut door overmaking van € 15,- (incl. verzendkosten) op giro 3530591 o.v.v. LB09.

Biologische beurs te Lelystad

Het Centrum Biologische Landbouw in Flevoland en LTO Groeiservice organiseren op vrijdag 29 november a.s. een beurs met meer dan 30 standhouders uit het 'biologische' bedrijfsleven uit heel Nederland. Daarnaast vinden er een drietal interessante lezingen plaats. De dag wordt georganiseerd voor vollegrondsgroentelers en akkerbouwers.

Vorig jaar vond de biologische dag voor de eerste keer plaats. Dit jaar is de opzet enigszins ge-

wijzigd en daardoor beter afgestemd op de bezoekers. Met meer dan 30 standhouders is er heel wat te zien op de beurs.

De dag bestaat uit 2 onderdelen:

1. Beurs met stands van bedrijven. Zowel grote toonaangevende bedrijven als kleine en nieuwe bedrijven presenteren zich.
2. Drietal lezingen/ inleidingen verspreid over de dag. Onderwerpen die aan bod komen zijn: Inzicht in bedrijfs-economie & productieresultaten, Kansen en knelpunten afzet in het supermarktkanaal en Technieken van onkruidbeheersing.

De biologische informatiedag wordt gehouden in De Meeuwenhoeve, Meeuwenweg 28 te Lelystad. Toegang bedraagt € 5,- voor de hele dag (incl. 1 consumptie), waarbij u op elk gewenst tijdstip in en uit kunt lopen. U bent van harte welkom tussen 10.30 en 17.30 uur. Voor vragen en/ of meer informatie kunt u contact opnemen met het Centrum Biologische Landbouw in Lelystad, tel. 0320-281222 of LTO Groeiservice, tel. 0180- 655251.

Tagung zum biologisch-dynamischen Obstbau

Van 29 november tot 1 december vindt in Dornach de conferentie plaats over de biologisch-dynamische fruitteelt. Thema is: Das Wesen der Krankheit bei Pflanze, Tier und Mensch. Ansätze und Massnahmen für einen gesunden Obstbau.

Er worden lezingen gehouden door onder andere Jochen Bockemühl (Ein Weg zum Verständnis der Krankheit im Pflanzenreich), Peter Selg (Das Wesen der Krankheit bei Mensch, Tier und Pflanze, Geisteswissenschaftliche Aspekte aus dem Werk Rudolf Steiners), Hartmut Spiess (Massnahmen zur Erhaltung der Pflanzengesundheit im biologisch-dynamischen Landbau) en Joke Bloksma (Läuse helfen Obstbauern, sich weiter zu entwickeln). Programma en aanmelden bij de Landwirtschaftliche Abteilung am Goetheanum, Hügelweg 59, CH-4143 Dornach, Tel. ++ 41 61 706 42 12, Fax ++ 41 61 706 42 15 of e-mail: landw.abteilung@Goetheanum.ch Info ook bij Piet Korstanje, tel. 0118-592115, e-mail: boomgaard.ter.linde@worldonline.nl

Biologische Boerendag en Ledenvergaderingen

Sjors Willems

Op maandagmiddag 2 december organiseert de Vakgroep Biologische Landbouw op landgoed de Reehorst in Driebergen haar jaarlijkse biologische boerenbijeenkomst. Dan is er aandacht voor markt en afzet met onder meer Uli Schnier, voorzitter van de Taskforce Marktontwikkeling Biologische Landbouw, en natuurlijk voor de actualiteit.

De ledenvergaderingen van de Nederlandse Vereniging voor de Ekologische Landbouw (NVEL) en de Vereniging van Biologisch-Dynamische Boeren (VBDB) vinden op dezelfde dag 's ochtends plaats waarbij er aandacht is voor de evaluatie van de samenwerking met LTO. Voor meer informatie: Sjors Willems 030 - 2339970.

Promotie Ton Baars en Edith Lammerts van Bueren

Twee wetenschappelijk medewerkers van het Louis Bolk Instituut promoveren in Wageningen. Ton Baars op 11 december om 13.30 uur op *Het Verzoenen van wetenschappelijke benaderingen ten behoeve van onderzoek voor de biologische landbouw*. Edith Lammerts van Bueren op 16 december om 16.00 uur op *Biologische plantenveredeling en vermeerdering: concepten en strategieën*.

Beiden in de Aula van de WUR, Generaal Foulkesweg in Wageningen. Zie ook www.louisbolk.nl

Wetenschappelijk congres "Het verzoenen van holisme en reductionisme"

De moderne natuurwetenschap heeft zijn wortels in het materialisme en reductionisme. Van hieruit wil men het leven herleiden tot de kleinst mogelijke materie-deeltjes. Dit heeft grote gevolgen gehad voor de inrichting van de wereld. Een 'stortvloed' van uitvindingen en ontdekkingen hebben de wereld een totaal ander aanzien gegeven dan de eeuwen daarvoor.

Toch staat voor vele wetenschappers vast dat deze benadering slechts één kant van de wetenschappelijke medaille is. Op welke wijze invulling gegeven kan worden, is vaak aanleiding tot hevige debatten.

Om die discussie op een wetenschappelijk verantwoord niveau aan de orde te stellen, organiseert het Louis Bolk Instituut een reeks van congressen onder de titel "Such is life".

Het eerste congres vindt plaats op woensdag 14 tot en met zaterdag 17 mei 2003 in congres-hotel 'De Werelt' in Lunteren. Erik Baars, directeur van de afdeling Gezondheidszorg en Voeding van het Louis Bolk Instituut organiseert samen met Ton Baars, senior onderzoeker biologische veehouderij van hetzelfde instituut deze conferentie. Ton Baars vertelt hier meer over.

"Wat is de achterliggende gedachte om dit congres te organiseren?"

Ton: "De maatschappij verandert in hoog tempo. Gezondheidszorg,

landbouw, voeding en andere levenswetenschappen kunnen zich niet meer vastklampen aan de uitgangspunten uit vervlogen eeuwen. Nieuwe wetenschappelijke kaders zijn nodig, die wetenschap en praktijk bij elkaar brengen en waarin zowel reductionisme als holisme een plaats hebben.

Het Louis Bolk Instituut doet al ruim 25 jaar onderzoek om een beter begrip te krijgen van levensprocessen in de biologische landbouw, voeding en gezondheidszorg. Daarbij wordt expliciet onderzoek gedaan naar de ethische aspecten en de ervaringskennis uit de praktijk. Dit alles wil het Louis Bolk Instituut graag delen met andere partners in het veld. Een nieuwe stap in het uitwisselen van kennis en methoden is het platform *Such is life*."

"Waarover gaat het congres?"

Ton: "Je zou dat kunnen omschrijven als 'Wat is de essentie van het leven?' Dat is een al dui-zenden jaren oude vraag, die steeds actueel blijft omdat het leven zo complex is. Voor ons is duidelijk dat het om andere zaken gaat dan een reductionistisch DNA-denken alleen. 'Hoe doe je recht aan leven in onderzoek en praktijk?' is een moderne variant van die vraag. Op vele terreinen van de wetenschap zoeken mensen naar nieuwe, meer holistische begrippen. Samenhang, integriteit en gezondheid door zelfregulatie horen tot de concepten die om nadere invulling vragen, zowel in onderzoek en beleid als in de praktijk van artsen, boeren en therapeuten. Een verdere uitwer-

king zal ertoe leiden dat beleid, ervaring en onderzoek op praktijkniveau steeds verder geïntegreerd raken. Daar is het leven bij gebaat.

Maar recht doen aan leven is meer dan het verhelderen van begrippen. Het vraagt ook om een verandering van houding, van perceptie en gevoel in relatie tot leven en levensprocessen. Een verandering die voor sommigen een omwenteling betekent."

"Waar ligt de nadruk in dit congres?"

Ton: "De nadruk zal in dit eerste congres onder meer liggen op de wetenschapshistorische context van reductionisme en holisme en het omschakelingsproces van onderzoekers in relatie tot hun bio-ethische handelingskader. Vakwetenschappelijke resultaten van vernieuwingen op diverse onderzoeksterreinen. Filosofische (zoals de ontologische en epistemologische) en methodologische reflecties en beleidsmatige consequenties."

"Voor wie is het bedoeld?"

Ton: "Voor practici, wetenschappers en beleidsmakers die professioneel met allerlei terreinen van het leven te maken hebben. Het congres zal voor een belangrijk deel stoelen op bijdragen van de deelnemers. Dit congres biedt de gelegenheid niet alleen deelnemer te zijn van een internationaal platform, maar ook een inhoudelijke bijdrage te leveren."

"Zijn er al enkele thema's bekend?"

MEMO

GEZOCHT

woon/werkplek op boerderij. Wij, twee vrouwen (geen rel.), agr. ondern. en hulpverl. hebben een kleinschalig plan voor thee- en kruidentuin gekoppeld aan zorg. Wij kunnen Zelf investeren. E-mail: lydiavdschilde@hetnet.nl

De rubriek Memo staat open voor leden van de BD-Vereniging. Een berichtje (van maximaal 35 woorden) kunt u sturen naar de redactie van Dynamisch Perspectief, Postbus 236, 3970 AE Driebergen. Memo's zijn nooit anoniem en hebben geen commercieel karakter.

Ton: "Jazeker. Eigenlijk al teveel. Maar het is toch wel interessant om ze te noemen: Wetenschapshistorische aspecten van reductionisme en holisme. Van persoonlijke ervaring tot casuïstiek: reflectie op persoonlijke ervaring en toepassing ervan in de unieke en complexe praktijkomgeving. Zelfreflectie in het eigen onderzoeksproces van praktijkwerker en onderzoeker: standpunten, visies, achterliggende concepten. Samenhangend denken: sociale, organisatorische en economische aspecten van wetenschapsvernieuwing en praktijk. Diversiteit aan systemen en stijlen van leven en handelen. Interdisciplinariteit en transdisciplinariteit tussen onderzoeksgroepen die vanuit een geheel naar de delen kijken. Zelfregulatie en gezondheid van sys-

temen en organismen. Bewustzijn en informatieverwerking: additionele statistiek, leerproces, expertise en de rol van de expert, ontwikkeling innerlijke zekerheid Wetenschapsfilosofie: cosmovision, holistic worldview, indigenous knowledge. Methodologie: ervaringswetenschap en cognition based medicine, casuïstisch (effect) onderzoek, participatief onderzoek en andere nieuwe methoden van onderzoek. De ethiek van het handelen: geïnspireerd en betrokken het goede doen, 'weten hoe' en 'weten dat' vallen samen; bio-ethische kaders. Het zijn geen gemakkelijke begrippen, maar we zullen voorkomen dat het een puur filosofische verhandeling wordt, het gaat ons juist om de praktische aanknopingspunten. Er zullen veel sprekers uit het buitenland komen. Vandaar dat de voertaal Engels is."

Voor meer informatie en voorlopige aanmelding kunt u terecht bij:
Secretariaat Louis Bolk Instituut,
Simone van Geresteijn
Hoofdstraat 24,
3972 LA Driebergen
tel: 0343-523860;
fax: 0343-515611;
e-mail: info@louisbolk.nl
Op de website kunt U informatie vinden:
www.suchislife.nl

De wereld is niet te koop

Door José Bové & François Dufour.
Uitgeverij Lemniscaat. 208 pag.,
€ 19,95 ISBN 905637 419 2.

Jan Diek van Mansvelt

Op 3 oktober j.l. hield de wereldwijd bekende Franse boerenactivist, schapenhouder José Bové, voor een gezelschap van circa 40 merendeels jonge journalisten, de Nederlandse vertaling van 'zijn' boek ten doop. Het was een verlate doop. Het boek was in juli al uit gekomen, maar toen zat hij, thuis in Frankrijk, weer eens in de gevangenis in verband met zijn ludieke acties. In de tachtiger jaren van de vorige eeuw was hij zijn actieve inzet voor een duurzame landbouw begonnen door de boeren in de omgeving van Millau te helpen in hun verzet tegen de inrichting van een groot militair oefenterrein. Honderden boeren zouden daarvoor moeten wijken. Vervolgens zette hij zich in voor een Frans verbod tegen de invoer van hormoonvlees uit Amerika, onder andere via de welbekende ludieke actie bij de toen in aanbouw zijnde McDonalds. Voor die actie werden destijds uiterst selectief 5 boeren van hun toen nog nieuwe boerenverbond, de Confédération Paysanne, gevangen genomen. Verzet tegen de door de Amerikaanse exportindustrie gestuurde WTO werd door de Franse overheid niet geaccepteerd. Als volgende mijlpaal in José's actielevens was er de 'Battle of Seattle', waar hij en zijn makers na een campagne-tocht van 10 dagen door de VS, krachtig protesteerden tegen de WTO die

daar confereerde. Volgende stations in zijn actie zijn Florence (Sociaal Forum begin november) en dan door naar Mexico voor de volgende WTO bijeenkomst volgend jaar, waarbij hij het gevecht tegen de wereldwijd opdringende GMO's met alle macht voortzet. Wat hem bezield is de verontwaardiging over de manier waarop de politiek van de rijke landen (G8) de duurzame en regionaal specifieke en veelzijdige productie van kwalitatief hoogwaardig voedsel, wegwerkt ten gunste van groot-schalige productie van goedkope grondstoffen voor de voedingsindustrie. Overall signaleert hij de haast niet te stuiten lobby om met zo min mogelijk boeren zoveel mogelijk bulkproducten te verbouwen, met een maximale inzet van mechanisatie en chemische hulpstoffen en een minimale inzet van menselijke arbeid. Dat levert zowel de toeleverende als de afnemende agro-industrie voordeel, maar verder niemand. Zowel de kwaliteit van het voedsel ('eten uit het hier en nu') als die van het landschap (biodiversiteit) gaan daarmee hollend

achterruit, en niet in de laatste plaats het werk en leefplezier van de boeren en hen die hun producten eten.

Wat mij opviel is dat het Bové en de zijnen gelukt is om de sympathie van de Franse arbeidersvakbonden te winnen. Kennelijk is de tijd voorbij dat de boeren als uitbuiters van de arbeiders werden gezien (zoals dat vroeg in de vorige eeuw door de toenmalige communisten werd verwoord). Anders dan ik het vanuit ons land ken, zien de arbeiders in Frankrijk dat de boeren net als zij in de klem worden gezet door de kapitaalkrachtige industrietakken, die op hun beurt de overheid aan het lijntje houden. Zij zien de grote waarde van smakelijk en gezond voedsel uit de eigen streek, van een landschap met regionaal typisch karakter en stellen zich achter de boeren op in plaats van er tegenover.

Achterin is een Handvest voor Duurzame Landbouw opgenomen, waarin de geest van 'vrijheid, gelijkheid en broederschap' duidelijk terug te herkennen is.

Helaas was er op de persconferentie geen enkele vertegenwoordiger vanuit de (biologische) landbouw aanwezig.

Onderstaand van Maaike Boschloo een korte recensie van het boek.

José Bové, strijder tegen landbouwkundige- en economische wantoestanden, milieu- en vredesactivist, heeft samen met zijn vriend en medestrijder François Dufour een boek doen uitkomen. Bové werd destijds aangeklaagd omdat hij met anderen een McDonalds in aanbouw 'onschadelijk heeft gemaakt.' Hij verzette zich hiermee tegen wat hij de McDonaldisering van voedsel noemt. De kwaliteit van het voedsel gaat volgens hem omlaag doordat de eerste prioriteit winst voor de grote bedrijven is, niet de kwaliteit. De kleinere landbouw is, net als de consument, het slachtoffer.

Er is steeds meer aandacht voor Bovés daden en de bredere context van zijn acties. De acties, die door de rechters werden afgedaan als vandalenstreken, lijken een omgekeerd effect te krijgen. Hoewel gepoogd werd de verzetsbeweging te criminaliseren, zal deze zaak tot meer verzet leiden.

Het boek is een interview met hen beiden over hun achtergronden, hun ideeën en denkbeelden en hun drijfveren in het gevecht dat ze leveren tegen de industrialisering van de landbouw in een mondiale

economie, de enorme schade aan het milieu die hiervan het gevolg is en het smakeloze, ongezonde voedsel dat er het resul-

taat van is. In heldere uiteenzettingen geven de twee mannen een beeld van de negatieve effecten van politieke beslissingen en de steeds groter wordende invloed van grote chemieconcerns op de huidige landbouw. Na het lezen van dit boek wordt het nog duidelijker waarom het zo belangrijk is dat we met zijn allen biologisch(e)-(dynamische) landbouw nog als enige vorm van landbouw zouden moeten accepteren en waarom we beter wat meer geld kunnen betalen voor een goed biologisch product en wat minder vaak toe zouden moeten geven aan onze wens te leven in luxe.

Het boek maakt deel uit van een serie genaamd 'De Kritische Reeks', die een bijdrage wil leveren aan de discussie over een rechtvaardiger wereld waarin culturele diversiteit, zorg voor het milieu en zeggenschap van mensen over hun eigen omgeving centraal staan. De boeken in deze serie hebben een bijzondere vorm, die wat mij betreft het lezen nog aan-

genamer maakt. De boeken zijn niet in de vorm van een rechthoek of vierkant gesneden, maar één van de zijanten is bol afgesneden waardoor het lekkerder in de hand ligt. Een revolutie op ergonomisch leesgebied?

Bij heldere hemel, Verrassende verbanden tussen aarde en kosmos

Door Willem Beekman.

Uitgeverij Christofoor. 340 pag.
€ 27,50 ISBN 9062387586.

Maaike Boschloo

Bij het haardvuur met Willem Beekman. Of samen met hem buiten op een koude winteravond, gehuld in dikke winterjassen, handschoenen en mutsen; zo voelt het wanneer je zijn boek 'Bij heldere hemel' aan het lezen bent. Je geniet van zijn verhalen en ondertussen realiseer je je wat voor nietige en onbetekenende wezens wij eigenlijk zijn in dit immense heelal. Op een duidelijke, heldere wijze beschrijft Willem de hemelverschijnselen en de effecten die verschillende hemellichamen op aarde, mens en dier hebben.

Ik krijg bijna een draaierig gevoel wanneer Willem me er weer even aan herinnert dat de aarde zich met een snelheid van 30 kilometer per seconde om de zon beweegt. Ik voel bewondering voor de wetenschappers van weleer die zonder alle geavanceerde apparatuur van nu toch al zoveel kennis wisten te vergaren over die wondere wereld zover van ons vandaan. De verhalen die de Grieken, de

Romeinen en andere volkeren uit de oudheid vertelden over de helden en figuren, de beelden die ze aan de hemel zagen. Het verhaal van de lier van Orpheus bracht me wederom grote ontroering. Maar het verhaal over Willems ervaringen op een avond met een groep UFO- spotters in Wiltshire, Engeland was ronduit vermakelijk. En zo wisselt Willem in zijn boek eigen kennis, oude kennis, nieuwe verhalen, oude verhalen en handige tips om de planeten- en dierenriembewegingen eigen te kunnen maken.

Sterren- en Planetenkalender

Een nieuwe blauwe Sterren- en Planetenkalender van stichting Een Klaar Zicht is uit. Data, hemelkaarten en praktische aanwijzingen voor gebruik wekken enthousiasme op voor de nachten van 2003. Er zal veel te zien zijn; zoals de maansikkel tussen Mars en Venus in januari, een volle maan verduisterd in mei en een uitzonderlijk heldere Mars in augustus.

Sterren- en planetenkalender 2003, Stichting Een Klaar Zicht, ISBN 90-6720-215-0, Prijs: € 14,- in de boekhandel, natuurvoedingwinkel. Meer info: www.liesbethbisterbosch.org

BRIEVEN

Reactie prof. Rabbinge

Geachte redactie,
In uw brief van augustus jl. heeft u mij een exemplaar van Dynami-

sche Perspectief toegezonden. In dat nummer is mijn brief afgedrukt die ik u zond n.a.v. de weergave van een gedachtewisseling met mevr. Winkel. In het naschrift maakt u duidelijk dat een reactie van mij na lezing van Perspectief op prijs wordt gesteld. Hierbij de reactie.

Het thema Regenwormen en bodemvruchtbaarheid vond ik een bijzonder nuttig en goed artikel. Over de rol die regenwormen spelen bij de bevordering van de structuur van de bodem en de verkrijging van bodemvruchtbaarheid zijn al vele studies verricht. Met name het werk van dr. Hoogerkamp is daarbij van belang.(.....)

Ook de andere artikelen heb ik met aandacht gelezen. Ik ken het bedrijf van Van IJzendoorn al vrijwel vanaf het begin. Ik vind veel biologische bedrijven interessant vanwege de inzet van de ondernemers die onder zeer strenge randvoorwaarden toch een product moeten voortbrengen. Ik zelf zie de ecologische geletterdheid die ik altijd propageer, naast kennis en inzicht vanuit de wetenschap ook gebruik maakt van praktische ervaring. In feite is dat 'groene vingers' gecombineerd met 'groene kennis'. Die praktische ervaring kan ook worden ontleend aan ervaringen van biologische bedrijven. Maar voor mij is dan altijd naast ervaring ook inzicht en wetenschappelijke verklaring nodig.

Met vriendelijke groet,
Rudy Rabbinge

(van redactiewege bekort)

Zaterdag 23 november Herfstconferentie BD-Vereniging

BD is en blijft pionierswerk
Een dag in het teken van leven en werk van Willy schilthuis en Klaas de Boer

Plaats: Thedingsweert 3, Kerk-Avezaath

Kosten: € 10,- per persoon

Info en aanmelden (vóór 20 november): BD-Vereniging, tel. 0343-531740 >>

26 november, 13.30 uur Gesloten kringlopen in de biologische landbouw: utopie of werkelijkheid?

Verloopt de ontwikkeling van de verschillende sectoren, plantaardig en dierlijk, gelijkmatig? De biologische varkenshouderij als case.

Plaats: WICC, Lawickse Allee 11, Wageningen
Info: 0317-485649

28 november Symposium Natuurlijkheid en biologische landbouw

Plaats: Landgoed De Reehorst, Driebergen, t.o. station NS
Info en aanmelden: Louise Luttkiholt, Platform Biologica, tel. 030-2339985 >>

29 november 10.30-17.30 uur Biologische beurs

Plaats: De Meeuwenhoeve, Meeuwenweg 28, Lelystad
Kosten: € 5,-
Info: CBL tel. 0320-281222

29 en 30 november ('s middags) en 3 avonden op 17/12, 21/1 en 18/2

Sterrencursus

Plaats: Kraaybeekherhof
Kosten: € 225,-
Info: 0343-512925

29 november – 1 december

Tagung zum biologisch-dynamischen Obstbau

Plaats: Dornach
Kosten: Sfr. 170,-
Info: Landwirtschaftliche Abteilung am Goetheanum, Hügelpweg 59, CH-4143 Dornach, Tel. ++41 61 706 42 12, Fax ++41 61 706 42 15 of e-mail: landw.abteilung@Goetheanum.ch, of bij Piet korstanje, tel. 0118-592115.

2 december 's morgens Ledenvergaderingen van de Nederlandse Vereniging voor de Ekologische Landbouw (NVEL) en de Vereniging van Biologisch-Dynamische Boeren (VBDB)

Plaats: Landgoed De Reehorst, Driebergen, t.o. station NS
Info: Sjors Willems, tel. 030-2339970

2 december 's middags Jaarlijkse biologische boerenbijeenkomst (zie ochtend programma)

11 december, 13.30 uur
Promotie drs. Ton Baars
Titel: Het verzoenen van weten-

schappelijke benaderingen ten behoeve van onderzoek voor de biologische landbouw
Plaats: Aula Wageningen
Info: Ton Baars, Louis Bolk Instituut, tel. 0343-523860 of 0343-523878 >>

14 december
Bijeenkomst over de nieuwe Demeter-normen
Plaats: Warmonderhof (Dronten)
Info: BD-Bureau, tel. 0343-531740 >>

14 december en 11 januari, 10-16 uur
Kiezel en kwarts als venster; De grillige natuur van calciet
Waarnemen, vergelijken, inleven, doordenken o.l.v. Louise Kelder
Plaats: Langbroek
Kosten: € 50,- per keer;
Info en aanmelden: NostraSofia 030-6914691

16 december, 16 uur
Pomotie ir. Edith Lammerts van Bueren
Titel: Biologische plantenveredeling en vermeerdering: concepten en strategieën
Plaats: Aula Wageningen
Info: zie 11 december >>

Vanaf 18 januari (6 zaterdagen, eens in de 2 weken)
Moestuincursus
Plaats: Kraaybeekerhof
Tijd: 9.15 – 16.30
Kosten: € 565,-
Info: 0343-512925

Vanaf 23 januari
In resonantie met de natuur-I
Uitstraling en levensenergie in de natuur waarnemen, interpreteren en verbeteren.
Tien dagen verspreid over het jaar met Hans Andeweg
Plaats: Landgoed Stoutenburg bij Amersfoort.
Kosten: € 725,-
Info: 033-4945500.
Zie ook: www.ecotherapie.org

Vanaf 24 januari
In resonantie met de natuur-I (zie ook 23 januari)
Plaats: het Liesbosch bij Breda.
Kosten: € 725,-
Info: 0412-457444.

Vanaf 30 januari
In resonantie met de natuur-II
Je huis, tuin of bedrijf goed in zijn energie zetten met je eigen energetische huisapotheek. Tien dagen verspreid over het jaar met Hans Andeweg.
Plaats: Landgoed Stoutenburg bij Amersfoort.
Kosten: € 990,-
Info: 033-4945500.

Vanaf 31 januari
In resonantie met de natuur-II (zie ook 30 januari)
Plaats: Liesbosch bij Breda.
Kosten: € 990,-
Info: 0412-457444.

>> zie elders in dit nummer.

Misschien is er nog plaats op de
**Sterren- en planeten-
cursus**

29 en 30 november en drie avonden, om de eigen waarnemingen te bespreken op 17/12, 21/1 en 18/2, docent Michiel Rietveld, uw bijdrage € 225

Moestuincursus
zes zaterdagen eens in de veertien dagen vanaf 18 januari, uw bijdrage € 565

Sinterklaas suggestie
doe eens een Kraaybeekerhofcursus cadeau

Maar sinterklaas of niet, kijk vooral op
www.kraaybeekerhof.nl

KRAAYBEEKERHOF
cursussen opleidingen trainingen

Postbus 17, 3970 AA Driebergen
tel. (0343) 51 29 25 / fax 53 38 65
e-mail: info@kraaybeekerhof.nl
www.kraaybeekerhof.nl

demeter

Zuiver Zuivel

Zuivel van het zuiverste soort!

Kies voor kwaliteit: Demeter zuivel van Zuiver Zuivel. Onze biologisch-dynamische veehouders leveren ons dagelijks verse Demeter melk, die smaakt zoals de natuur het bedoeld heeft. Hiervan produceren wij voor u onze heerlijke Demeter zuivelproducten in lichtgewichtstatiegeldfles. Bij de bereiding wordt de melk niet gehomogeniseerd, waardoor bovenin de fles een roomkraag ontstaat. De producten ondergaan dus zo min mogelijk bewerkingen, waardoor u de pure volle smaak van Demeter melk proeft. Onze heerlijke 48+ Demeter kazen zijn verkrijgbaar in de leeftijden jong, jong belegen, belegen, extra belegen en oud, dus voor ieder wat wils. En probeer ook eens onze heerlijke smaakvolle Demeter kruidenkazen: komijn, knoflook-basilicum, brandnetel, tuinkruiden of mosterd-peper. Proef de volle smaak van Zuiver Zuivel Demeter zuivel!

Verkrijgbaar in de natuurvoedingspecialzaak!

Zuiver Zuivel • Antwoordnummer 701 • 1900 VD Limmen • www.zuiverzuivel.nl

